

Középiskolai tanár

Bármit is mondjunk a nevelői oktatásról: az oktatás hatása java- részt nem a tananyagtól, sem pedig a rendszertől, hanem a tanító szemé- lyiségétől függ.

WLASSHICH.

I.

1836-ban kegyetlenül pusztított a kolera Kolozsvárt. Egy nap alatt 50—60-at vittek ki, holott csak 24.000 körül állott a lakósok száma. Brassai az Urikasinóban vacsorázott. A ki- tünő és híres orvos dr. Barra, kit a közönség bálványozott és halála után szép síremléssel tisztelt meg a köztemetőben — szintén föl járt a kaszinóba. Az orvos elbeszélte a betege- dési és halálozási eseteket, s azzal rendesen eltelt az est. Ad- dig hallgatta Brassai, hogy egyszer maga is azt álmodta, hogy kolerába esett. Egészen beteg lett tőle.

A kolera elragadta az unitárius kollegium kítünő és sze- retett tanárát, Molnos Dávidot is. A mély eszű férfiú elvesz- tése igen nagy csapás volt az egyháza és az iskolára. Kriza János Berlinben az egyetemen hallotta meg a hírt, Pákei La- jos ekklesiai gondnoktól. Bánatának jellemző kifejezését adja válaszában: Könnyeim sokszor folytak már Tekintetes úr. Mióta keblem érzeni kezdett s láttam Státusunk árva állapot- ját, azonban látnom kellett azt is oly sok ízben, hogy az árvá- nak reményei annyi szép reményei hervadtak el, s legtöbbször tavasz derülésével kecsegtettük magunkat. De keserűb- ben sohase folytak, mint a felejthetetlen Molnos és megsirat- hatatlan Ajtai elhaltoknak hallására; mert keblem már fér- fiasodván, inkább csügg szilárd és a közjót érdeklő vágyakon és reményeken, s inkább tudom mérni a veszteségek nagysá- gát, s évekre ható sujtásait. Adjon az Isten tisztelt Molnos helyébe olyant, ki oly sikerrel és méltósággal járhasson ki és bé a nép előtt, amint ötöt reményeink nem sok idő multára rajzolták, s eddigi álláspontján oly haszonnal és szilárdsággal

állani tapasztaltuk. A szeretett Ajtai helyébe pedig vajha sokan lépnének azzal a melegséggel és buzgósággal.³

A tanuló ifjúság, a kítűnő tanár családi kriptájához emlékoszlopot emeltetett nagy tisztelete és hálás kegyelete jeléül.

Az 1836-ik évi veszteségeket a következő téli Főtanácson kellett pótolni. Február 5-re (1837) hívták össze a gyűlést. A Főtanács első része a gyásznak volt szentelve. A templomban búcsúztatták az érdeemes püspököt, Körmöczi Jánost. Két beszédben méltatták érdemeit⁴ és az árván maradott egyház veszteségeit. Daniel Elek főgondnok a kicsiny gyülekezet köréből kiragadott két jeles egyházi férfiunkat, Molnos Dávid generalis notáriust és Körmöczi János püspököt fájlalja. A közügyigazgató is (generalis orator) hiányzik. A helyettes, Kozma Gergely esperes azzal vigasztalja egyházát, hogy mikor a félvilág nagy szeme a nap elhunyk, az apró csillagok tűnnek elő az eget kárpitján ragyogni. Reméli, hogy találhatunk mi is a nagy testben olyan közhaszonra született tagot, kit ismét fejünkké, püspökünkké koronázhatunk.

Marosvásárhelyt számos kiváló egyháztanácsos lakott. A nagy távolság miatt nem mehetnek a téli Főtanácsra, de írásban kifejezik óhajtasukat és kérik a Főtanácsot, hogy a püspökválasztást halasszák a következő zsinatig, ellenben tanárnak válasszák meg Brassai Sámuelét vagy rendesnek, vagy ha csak helyettesnek is.

A „vásárhelyi atyafiak“ kívánságait a Főtanács méltányolja ugyan, de az egyháznak ily módon való kormányzását nem tartja a törvénnel egyezőnek. Az unitárius egyház kormányzása alapjában véve zsinat-presbiteri rendszeren nyugodott, de miután kezdet óta volt püspöke és voltak főgondnokai, akik választás útján nyerték állásukat, alkotmányos is volt. A képviseleti rendszer csak kis mértékben érvényesült a kebelében. A törvényhozó testület, a Főtanács tagjai jórészt a patronusok, vagyis olyan birtokosok voltak, akik a kollegium s a püspöki hivatal fönntartásához nagyobb összeggel járultak. Ez a rendszer — szorosán véve — csak 1718 után, vagyis akkor kezdődött, mikor a kollegium és az egyház

³ Kriza János levele Pákei Lajoshoz. Berlin, 1836. okt. 20. Egyházi levéltár.

⁴ 1837 évi Főtanács jegyzőkönyve.

megmentésére kellett tömörülni. Addig a kolozsvári egyházközség és a kollegium alapjai, birtokai hordozták a tanítás és a püspöki hivatal költségeit. Ennek ellenében a püspök az egyházközség papja is, a tanárok részint rendes papok, részint kiségitők voltak. A XVIII. százban a világi urak nagy befolyáshoz jutottak, mert nagy szolgálatoakat tettek, s miután Marosvásárhelyt a királyi táblán sokan voltak, érvényesíteni igyekeztek befolyásukat, irányítani akarták az egyház kormányzását.⁵ Az 1837 évi Főtanács helyesen járt el velök szemben, mert különben a szakadás magvát engedte volna kikelni.

A Főtanács a püspökválasztást a közelebbi zsinatra halasztja. „Püspöki administrator nevezet alatt az ügyek intézésével Székely Miklós afia megbizatik.“ (Főt. jk. 1837.)

Az E. K. Tanács a tanári szék betöltését is továbbra kívánta halasztani, miután „a tantárgyak amugy is ki vannak osztva.“ — A Főtanács többsége másképpen vélekedett. „A mentől előbbi betöltését mostani helyzetünkhöz képest szükségesnek látja.“

Nagy elvi ellentétek harca dőlt el ezzel a határozattal. Az u. n. aulikusok féltek Brassaitól. Nem akarták bevenni az egyházba, mert igen „világiásnak“ tartották. Az előbbieik között némelyek igyekeztek hatást elérni, hogy „nem voltak meggyőződve, hogy éppen olyan tudós volna, amilyennek elhíresztelték.“

Szabadelvűsége miatt többen nem is akarták tanárnak — írja báró Daniel Gábor főgondnok — de ezeket legyőzte az apám akarata, aki őt nagyra becsülte jeles tulajdonságáért, amelytől némely tanáraink elhomályosodásoktól tartottak.⁶

A liberálisok győztek. 1837 febr. 8-ik napján „közmegegyezésből az érdekelt professori cathedra betöltésére ifj. Brassai Sámuel afia professornak itteni főiskolánkban elfogadtatik.“ A közmegegyezés csak a Főtanácson jött létre, de ott is csak azért, mert a Brassai hívei többségben volta.⁷ Akik

⁵ Várhelyi Consistoriumnak nevezték. Sok jó származott tőle. A keresztúri gymn. is. V. ö. Ker. Magvető VII. 92 l.

⁶ Id. Daniel Gábor levele 1905 II-5. szerző gyűjteményében.

⁷ Egyízben maga Brassai ezt mondotta: a tanár-választáskor a majoritást kevés kivétellel Augustinovich Pálnak köszöntem, ki pedig nem volt különös tekintettel irántam.

nem voltak mellette, azzal igyekeztek elégtételt szerezni maguknak, hogy gúnyos megjegyzéseket tettek, a nem egyházas, nem is világias, hanem külön emberre.

Nagyon éles lehetett az ellentét a két párt között s nagyon sokat kellett túrnie Brassainak, mert még 90 éves korában is érzékenyen gondol vissza rá. Amikor tanár lettem — mondta a püspök vezetése alatt nála tisztelgő egyháztanácsosoknak — olyan állapotok voltak, hogy az unitáriusok vezetőinek nagy része a vaskalaposok közé tartozott. Hogy milyen liberalis volt a Consistorium, az kitetszik abból, hogy egy rakás gyűlésen volt arról szó, hogy milyen legyen az egyenruha, amit viselni kell. Én erre egyszer azt találtam mondani, hogy én bizom a mi Consistoriumunk és a szabócéh között, semmi különbséget nem látok. Az egyik erre azt felelte, hogy revolucionárius vagyok. Annak is néztek ... Volt idő, mikor az egyházam vezetőinek barátságával nem dicsekedhettem.⁸

Olyan elütő volt Brassainak mind külső megjelenése, mind gondolkozása a tanári és papi emberektől, hogy csaknem újjal mutattak rá ismerősök és idegenek.

A haladásért minden vezérnek meg kellett szenvedni. Brassainak egyik kítűnő kortársa, az angol-unitáriusok büszkesége, dr. Martineau hasonló elbánásban részesült, midőn theologiai akadémiájukra tanárrá választották. Igen liberálisnak tartották vallásos fölfogását és a philosophiáját.⁹

A tanári állás körüli harcban legkevesebb része magának Brassainak volt. Ő már biztosította magát az életre, s munkakörével meg volt elégedve. A szerkesztés és az irodalmi munkásság egészen kényelmes megélhetést biztosított. Másoknak volt okuk ellene harcolni.

Meg is kíséreltek mindent. Akkor az volt az egyház gyakorlata, hogy a kollegiumban csak felszentelt egyházi ember lehetett rendes tanár s amellet olyan, aki járt külföldi akadémiákon. Brassainak egyik qualificatioja sem volt meg. Mégis az egyháztanácsosok közé azonnal beválasztották és a „belső emberek“, tehát az egyháziak közé sorozták, de „szabad akaratjára hagyták, mikor kívánja magát papságra felszenteltetni.“ A legközelebbi papszentelésük nem jelent-

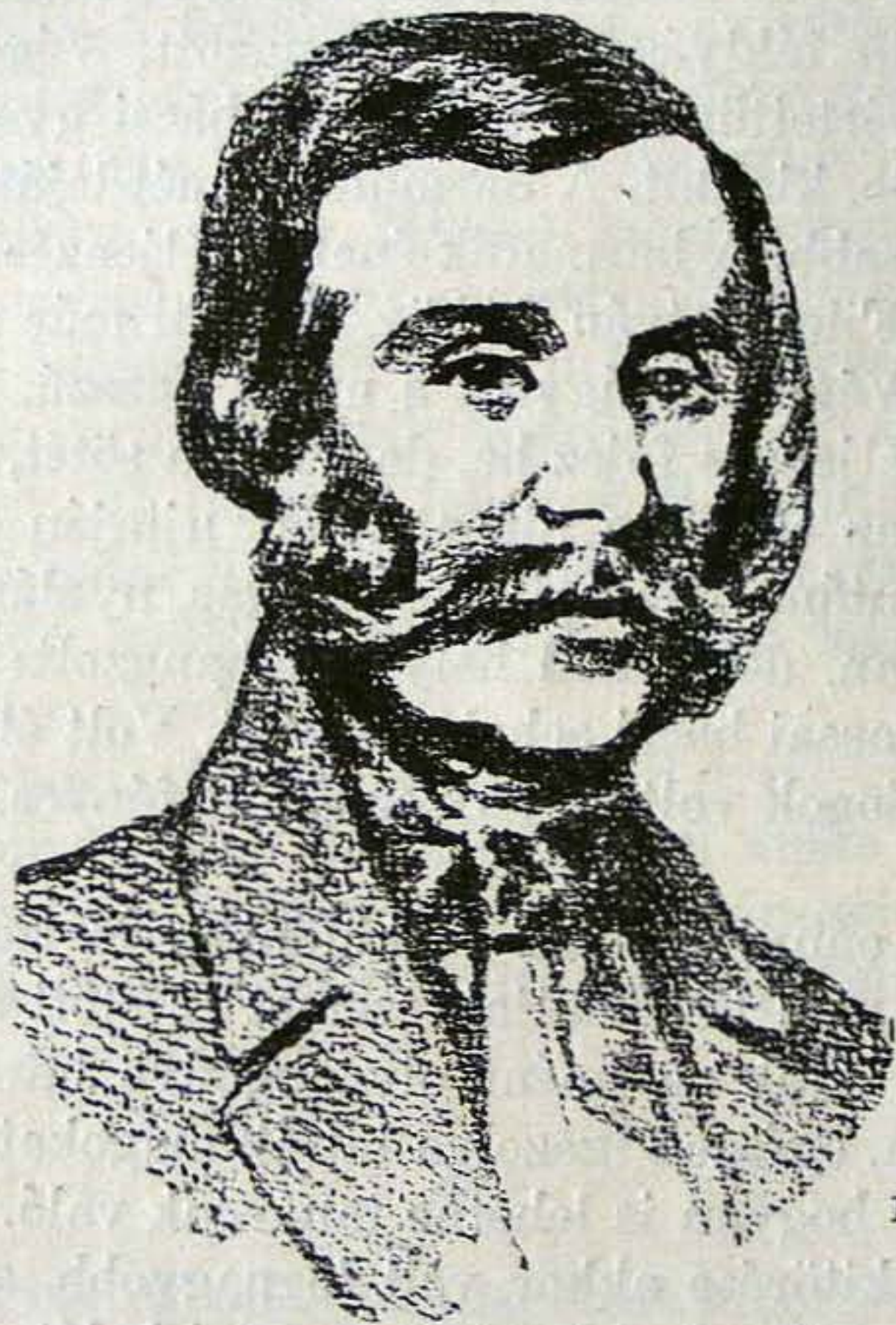
⁸ *Unitárius Közlöny* 1890 134—35 l.

⁹ *Life of dr. Martineau*, dr. Drummond I. 301 sk.

kezett s később sem, mert az egyház előljárói nem sürgették. Ő sem kívánta, mert látta, hogy némelyek ne mszívesen látnák őt, a püspökjelöltek között.¹⁰

Brassait tanárrá választása nagyon kellemesen lepte meg. Szerette egyházát, de minden egyébnél jobban szerette a tanítást. A sajtó hatalmát ismerte és méltányolta, de csak a személyes hatástól várt igazi és maradandó sikert.

Midőn értésére adták a választás eredményét, megjelent a Főtanács ülésén és ünnepélyesen megköszönte a beléje he-

BRASSAI SÁMUEL

Barabás festménye
után

lyezett bizalmat. A Főtanács szívesen fogadta Brassai szerény föllépését, azonnal föl is kérte, hogy minél hamarabb tartsa meg ünnepélyes székfoglalóját.¹¹

A választás hire befutotta a várost. Barátai között nagy örömet és megnyugvást okozott, mert ezzel ellenségei kezéből kiesett az a fegyver is, hogy állása nincsen. Egyik tanítványa

¹⁰ Saját szavai. Az unitáriusoknál püspökjelöltségre a papi fölszenteltség egyedüli nélkülözhetlen föltétel.

¹¹ E. Föt. jk. 17 p.

„visszaemlékezéseiben“ mondja: a város már aznap betelt az örömhírrel, mindenki figyelemmel kísérte a csaknem országos kérdés kimenetelét.¹²

A tanuló ifjúság a Vasárnapi Ujság útján és könyveiből jól ismerte Brassait. Az unitárius kollegium tanulói azonnal kiadták a jelszót: Tiszteljük meg fáklyás énekkel! Úgy is történt. Megindultunk szép rendben — írja Kövály László, aki maga is jelen volt — s vonultunk a Farkas-utcába, Csiszár esperes házához, a templom melletti szegelet-házhoz. Ott lakott hátul. Rendben állunk. A harmonia rákezdett, az ifjúság gyönyörködtető fáklyás éneke elhangzott. Végeztével hatalmas éljent kísértettünk, de a Brassai bácsi gyertyája, amint neszünket vette, kialudt. A harmonia ismét lejárt. Az éljenzés mind hatalmasabb. A harmadik ének és éljenzés is elhangzott, a szónokunk, Filep István, köhög. Készíti már akkor is stentori hangját. Végül is rágyújt s mond hasszú, tüzes üdvözlő beszédet, mit éljenzés fejez be, de a szoba sötét, sehol senki ... Nagy későre az előszoba törpe, sötét ajtaján egy antik főnyúlt ki elől, utána Brassai bácsi magas, nyulánk alakja, kék flanel friskóban, de beszéd helyett elhangzott: Jól éljenek! Már ekkor Brassai bácsi sehol sem volt. Volt éljenzés, láttuk, hallottuk, boldogok voltunk, s kezdődött fényes, termékenyítő pályája.¹³

Nemcsak ennyi történt. A különben is izgatott tanárok és tanácsosok nem hunyhattak szemet ez előtt az ifjúsági ki-rohanás előtt. Akik az imént oly aggódva harcoltak a megválasztás ellen, egészen igazolva látták magokat. Az ilyen felforgató ember hogyan is lehetne tanárnak való.

A harag kitörése akkor volt legnagyobb, amikor észrevették, hogy az ifjúság kivilágította az iskolát. A rector, Székely Sándor, azonnal fölment a kollegiumba, miután sehol senkit sem kapott, akinek rendelkezhetett volna, maga kezdte oltogatni a mécseket. A diákságnak hirül vitték, hogy mi történik az iskolában. Dühös oroszlánok módjára rohantak haza, s ha Filep István exator Székey Sándort karon nem fogja s oltalmazva az ifjúság közé ki nem vezeti, pórul járt volna. (U. o. U. Közlöny.)

¹² Gyöngyösi István *Unitárius Közlöny* III. 12 l.

¹³ *Unitárius Közlöny* III. 44—45 l.

Ekkor történt az is, hogy Kelemen Benjamin egy átalag sört küldött föl a diákságnak, de nehogy azt mondassák, hogy leitták magukat, egy classisba betette s másnap Székely Mózes professort felhíván Filep István exactor megmutatta neki, hogy a hordó tele van e ekkor kihengerítették a collegium udvarára s mind egy cseppig kiöntötték a Székely Mózes szemeláttára.¹⁴

Honnan tudta az ifjúság, mi rejlik Brassában, hiszen még meg sem kezdette volt a tanítást. Ez a tüntetés a nemes ifjúi ösztön megnyiltakozása volt. Ez a szellem hatalma a szellemek fölött. A körülmények, meg az emberek is kedveztek az ifjúság ösztönének. Az ifjúság a liberalisok zászlóvivője volt. A városban úgy korteskedtek a választás előtt, mint képviselő választáskor szokás. Minden követ megmozgatottak, tehát a fényes győzelem az öök győzelmük volt.

A casino tagjai, de különösen báró Wesselényi Miklós föltünő módon nyilvánították tetszésüket a választás föl. Ezt mondotta: „Ti büszkék lehettek Brassaitokra. Sokan elperelnök, ha lehetne Töletek, de mégis csak ott van ő a maga helyén. Valóban lestük, mit tesztek. Most látjuk, hogy első helyre méltók vagytok.”¹⁵

Kriza János a berlini egyetemről írja: T. Brassai úr megválasztásán nagyon örvendek, azon áldás folyama, mely az idvezült Molnos lelkéből oly bőven áradott főiskolánkra, hála az égnek, nem szakadt félbe, hanem ifjúi lelkesedéssel fog tovább is ömledezni.¹⁶

II.

1837-től 1848 végéig az unitáriusok kolozsvári collegiuma, hosszú története negyedik korszakának utolsó fölvonását élte. Az első a fejedelmi kegy fényében tündökölt 1566-tól kezdve rövid tíz évig. Ezalatt európai híré külföldi tudósok lesznek tanárai: Páleolog Jakab, Erasmus János, Sommer János.

¹⁴ Filep István beszélte el Benczédi Gergelynek, aki a tanárokról készült nagybecsű adat-gyűjteményében jegyezte föl. K. i. a család birtokában.

¹⁵ Gyöngyösi István *Emlékeim* Unit. Közl. III. 22 lap.

¹⁶ Kriza levele Pákei Lajoshoz Berlin, 1837 márt. 19. *Egyházi levéltár.*

Egyenletes tovább fejlődését az egyházban Dávid Ferenc elítéltetése miatt keletkezett, belső meghasonlásokon kívül, a jezsuiták Kolozsvárra telepedése zavarta. Azután a protestáns fejedelmek alatt az „új versenytárs“, a református kollegium mellett, ha nem is vett nagyobb lendületet, elég egyenletes léptekkel haladva teljesítette föladatát. A XVII. száz vége és a XVIII. eleje végleges elpusztulással fenyegette. A katolikus reactio Erdélyben ekkor kezdette diadalait. Az unitáriusok látszólag egyezség alapján, de tényleg a katonai erővel támogatott nyomásnak engedve, átadták az óvári kollegiumot, most Ferencz-rendiek zárdáját (középkori épület 1450 felírással). A Főtéri, most plébánia épületeket, melyeket saját pénzükön vásároltak, alakították új iskolává. Innen 1716-ban kiverték fegyveres erővel a tanulókat és tanárokat. Így végződött a második.

A harmadik korszak a hajléktalanság sanyaru 90 esztendeje. Kezdődik 1716-ban és tart 1806-ig. Ekkorra lett készen a most már „*régi kollégium*.“ A hosszú 90 esztendő alatt sajátkezüleg, vesszőből font, viskókban u. n. kamrákban tanultak és laktak.

Az új épületben a régi rendszer folytatja harcát, az új szellemmel, 1837-ig, midőn az új szellem vezére, Brassai kezébe veszi a lobogót és első föllépésével megfujja a riadót.¹⁷

Az egyház szabálya szerint a papnak a szószéken kellett beköszönteni, midőn új hivatalába lépett. A fölszentelt tanár, aki egyszersmind pap is, rendesen szószéki beköszöntővel foglalta el tanári székét is. Brassai, aki nem volt fölszentelt pap, a tanszéket foglalja el. Ez már az iskola ünnepe a kollegium dísztermében, de nem kisebb szabású ünnep. A kollegium díszterme olyan, mint egy kis imaterem. Szószék emelkedik egyik oszlopa mellett. Tele van padokkal a közönség számára.

¹⁷ A latin iskola hatásának s tehát hátrányának jelzésére szolgáljon Jakab Eleknek néhány sor visszaemlékezése: „Mi még latinul tanultunk mindent, úgyis beszéltünk. E tényben valami elbűsítő van ránk s meggyalázó nemzetünkre nézve. Idegen és holt nyelv bilincset viselni századokon át s érette a nemzet génuszát s gondolkozó lelkét megvetni, lesújtó érzés! ... 1830—35 előtt az iskolai gyakorlatok készítésekor latin *szótárakat*, synonymust Polyantheust. Thesaurus crudionis Scholasticat. Novus lingvae et eruditionis romanae thepantris c. műveket használtuk.“

Magas, keskeny barokk ablakai egészen a templomi ablakok utánzata. Ünnepi hangulat ébresztésére alkalmas minden.

Brassai beköszöntő ünnepére hivatalos a város közönsége. Az előkészítő egyházi Tanács számít a külső vendégek fölös számára, kik között urihölgyek is többen vannak. Brassait hallani kívánják nőtanítványai, azoknak rokonsága és sok ismerőse.

A R. Consistorium „a már beállott diligentia tekintetéből szükségesnek látja, hogy a beiktatás a közelebbi martiusi hónap 2-án az oskola nagy auditoriumában véghez vitessék dél-előtti 10 órakor, amikor is a beiktató és beköszöntő beszédek a netalán felesen megjelenendő hallgatók tekintetéért ezennel tartassanak magyar nyelven.“¹⁸

Még be sem lépett, ime már is meg van a hatása. A nemzeti-nyelv és nemzeti-érzés követelésének engedni kénytelen a holt latin nyelv szolgálatában álló előljáróság. Brassait a história tanárává választották. Brassai, az író már többször bebizonyította, hogy a historiával tisztában van, annyira, mint bármelyik tanár. A tanításban pedig mester tud lenni. Mester volt a példaadásban is. Midőn az egyházi tanács, a tanárhiány és a pénzszükség miatt panaszkodott, Brassai már első belépésekor megnyitja erszényét s följánl 60 ezüst renes forintot egy akadémiára küldendő ifjú költségére.

Brassai székfoglaló értekezésével úgy mutatkozik be, mint tudós és a philosophus szemével látó historikus. „A historia a népek és nemzetek nyilvános életének képe — mondja. — Az embernek igazi, úgyszólván öntudatnélküli homályos érzéseit tisztán sejtett individualításra emelve, ezt *énnel* fejezi ki. A népek élte is ennek megfelelőleg, akkor kezd fejlteni, midőn az egyesek elszórt, sokszor ellenséges érdekei egy közérdekben, egy társasági rendszerben, egy statusban, egy hazában egyesülnek.“

Az *én* az ember. Az egyén, az állam. Csak öntudatos, egy célt ismerő és arra törekvő egyének összessége teremti nemzetet, hazát és államot, tehát sem a fegyver, sem az uralkodói önkény, hanem az önként megnyilatkozó lélek. Midőn az egyesek így eggyé olvadnak, akkor nyer igazi jelentőséget a fran-

¹⁸ E. K. T. jkv. 40 p. 1837.

cia mondás, l'état c'est moi (az ország én vagyok). Akkor, amikor a fejedelem az országnak, tehát az egyesek összességének megtestesülése.

Brassai nem a francia császár zsarnoki önteltségét látja e szavakban, hanem azt a lélektani igazságot és az ebből származó erkölcsi erőt, hogy csak az öntudatra emelkedett és minden részt összpontosítani és irányítani tudó én szabja meg az egyének és az állammá tömörült egyeseknek is a jellemét.¹⁹

Mi a nemzeti individuálitás kifejezése? Kérdi Brassai a székfoglalóban. „Az emberre, annál inkább embertömegekre — feleli — ritkán hatnak elvont eszmék és ezek soha sem hosszasan. Képzet, érzéki látmány, öt közelérdeklő tárgyakhozi indulat, buzgóság kell neki, mi őt állandólag elfoglalja, okoskodásának szilárd alapul, tetteinek egyfelől vezércsillagul, másfelől rugó-ösztönül szolgáljon. A társasági rendszer elvont eszméinek is egy látható öltözet kell.“

E beszéd az erkölcsi erő s az ember szellemi fönségének méltatása. Szerinte csak az a történelmi tanítás bír értékkel, amely a lelket eszmékkal táplálja.

Ebben a beszédben a vallásos ember is megnyilatkozik. Ő a bibliát tartja az ó-kori népek „egyetlen eredeti munkájának.“ Ezt a merev tételt később módosította, midőn a különböző vallások föltárt forrásaival megismerkedett, de már akkor kifejezte, hogy a bibliát *in extenso* nem tartja historiai értékűnek, mert a „csudatételek karakterével van felruházva.“

Becsés jellemzését adja, kítünően találó vonásokban a görög, római, a közép és újkori historikusok munkájának.

A székfoglalót az *Erdélyi Hiradó* szűkszavuan, de figyelmet keltően ismerteti. „Ezen tudós beszéd el nem fogult helyes ítélettel összekapcsolt széles olvasottságot bizonyított s azt a mindenrangu és különböző vallásu számos hallgatók köztetszése követte.“ Kevés kihagyással szó szerint közli. Az új tanárt bemutatta s az alkalmat méltatta Daniel Elek fő-

¹⁹ A XX-ik száz világháborúja örökre tanulságos bizonyosságot tesz amellet, hogy a becsületes, tiszta és önzetlen közcélt az államnak minden polgára fölismeri, átérzi, magáévá teszi és azért életét is, vagyonát is heroikus önmegtagadással kész föláldozni. A magyarok példája ezt igazolja.

gondnok. Az intézet és a tanári kar nevében Székely Sándor igazgató fogadta és üdvözölte.

Olyan nagy volt az ifjúság lelkesedése, hogy a beiktatás munkájában is részt kíván venni. A fáklyás tüntetéssel nem érték be. A fáklyák fényével tüntettek kifelé, s meg is lakoltak miatta. Volt más módja is a megnyilatkozásnak.

A második tüntetés március 3-ára volt kitűzve. Ekkor lépett először a tanterembe. Szónoknak fölkerítették Gedő László jeles ifjút, a Gedő József tudós könyvgyűjtő fiát. Az ifjú azok közé tartozott, akik szerettek az irodalommal foglalkozni. Az önképzőkörben s a kiadott *Remény*-zsebkönyvben számos jelét adta tudásának és tehetségének.

Gedő hatalmas orátiót készített. A 19 teljes oldalra terjedő munkában a szónok fölvonultatja a világhistoria eseményeinek minden nevezetesebb szereplőjét. Ifjúnál szokatlan tudást és olvasottságot tanusító munkájából a Brassai személyére és az iskolára vonatkozó részeket érdemes megismerni:

„Szétűzve van tehát a balítéletek fellege, az akadályok tengerén partra értünk, partra: hogy a tudományok szent szövetségétől átlángolt férfiút körünkbe üdvözöljük. A gyávák fürgetegétől viharzott pártos közvélemény megrészegevedve végre a rény (erény) fiához esküdött és hosszú éjj után, várt napot hozott oskolánk egére, s mük sugarait elfogult örömmel üdvözlendők a Status szebb fényinek hű gyermekéhez sohajtunk, tudományos szomjunk enyhültéért.

A lélek legszebb gyümölcse a tudomány, ezen erény bélyegez az előhaladás emberévé, kifejti az élet mathesisának azon problémáját, amiért születünk. Saját szerepet nyújt, hogy az észvilág színhelyén, mint Garichat a szenvedélyek műhelyén, csodáljanak ...

Tekintetes Ur! Egy megbecsülhetetlen viszony láncolt minket az Ön tanítói pályájához, ezen viszonynak atyja a tudomány, anyja a nemesenérzés, s ezek oly lánczok, melyek minket válhatatlan arányba láncoltak s lánczolandnak a T. Urhoz. Fogadja el a Tekintetes Ur, szivünk tiszta lángolatát. Hizelegni nem tudunk, s tervünk sincs érdemeit elé sorolni akarni, az érdem szobor nélkül is annak maradand.

Ön előttünk szeplőtlen. Mű Önért áldozunk, s ezen áldozat, mint a szülött szülöttihez, ugy láncoland minket a Tekin-

tetes Urhoz. S mi szeretett barátaim örvendjünk, hogy oskolánkra is alkalmazható az annyi csapás után Széchenyi azon mondata: „Borura derü.“

III.

1837 február 2-án belépett Brassai Sámuel tanár az unitárius kollegium falai közé. Székely Sándor meghatározása szerint: „Történetek, földleirat és időtan közoktatója“ lett. Tanársága első évében cronológiát és historiát tanított.

A kollegium még aránylag fiatal épület, de vasrostélylyal védett szűk ablakai, sötét folyosói és nehézkes boltozatai, zárda hatását tették az idegenre. A tanuló ifjúságnak kevés panasza volt ellene, mert a régi viszonyokhoz mértén fényesnek lehetett mondani. A lakószobákban ha kisebbek 9—10-ig, ha nagyobbak 20—22 tanulót is bezsufoltak. A magas faágyak alá, alacsony „karikás“ alsó ágyat toltak be, melyet a tanulók maguk készítettek a városon saját költségükön. Ha mindenik tanulónak volt széke — bizony a szegényeknek az sem volt — a szoba közepét elfoglaló széles asztal mellé ültek tanulni. Akiknek széke nem volt, vagy a ládájára, vagy az ágyára ült. Egy kis tábor éjjeli képét mutatták. Az asztal közepén egy vagy két, pislogó faggyúgyertya halvány fénye mellett tanulgattak.

Ha a nagy-csengetyű jelt adott a lefekvésre, nem volt tanácsos fölriasztani őket, mert az egész szoba ággyal volt belepve. Még arra is volt eset, hogy két kisebb fiú egy ágyban aludott.

A tantermek is csak távolról feleltek meg a közoktatás és a közegészség követeléseinek. Fölszerelésről, taneszközökről a mai felfogás szerint, nem is lehet beszélni. Nyomtatott tankönyv csak elvétve, egy-két tárgyból volt. A többit a tanárok előadása után jegyezték a tanulók. Sivárabb, kinosabb iskolázást alig lehet elképzelni. Az ifjúság lelkét gúzsba facsarták a legbrutálisabb bevezetéssel az anyanyelv eltiltásával s egy érthetetlen s értelmetlen kihalt nyelvnek, a latinnak tüzzelvassal az agyba tömésével. Az ifjúság lelkét semmi olyan táplálék nem közelítette meg, amiből életerőt nyerhetett volna. Ez az iskola a test és lélek börtöne. Vigasztalást abban

sem találunk, hogy az összes erdélyi iskolák csak ilyenek voltak, mert az unitárius kollégium képe nemcsak az övé, hanem minden olyan iskoláé, amely a megelőző száz esztendőben keletkezett s mégis mindenik más volt. Külön zárda, ha protestáns volt is. Az országokat kínai falak zárták el egymástól. Magának élt és féltékenyen óvta mindenét. Napoleon átszáguldott az egész vén Európán és ez jel lett a jövőre!

Milyen az iskola, olyan volt az ifjúság is. A régi szokások, a diákéletet kedvesen jellemző, de a tanulásnak, a művelődésnek kevésbé kedvező szokások és fogások, teljes erőben és hatalomban uralkodtak. Absolutizmus jellemezte a kormányzást, anarchiára való hajlandóság az ifjúságot. Az az erőszakban kereste hatalmát, ez pedig a ledéréletben és a törvény kijátszásában. De az, sokkal humanusabb volt, ez sokkal tisztességesebb, szelidebb és jóra valóbb, mint kölcsönösen egymásról hitték.

Brassai föllépése az ifjúság életében fordulatot, a tanügyben reformot jelentett. Az eddig féktelennek tartott ifjúság, mely a deákcsinyekben találta örömét, Brassai személyének varázsló hatása alatt ünnepi ruhát ölt. A legpajkosabb deák is kihuzza a kabátja újjából és eldobja a rövid botot (gerundium), mellyel harci kalandokat szokott vívni a hostátiak, mészáros legények vagy katonák ellen. Az új embert, kit hiréből nagy humanistának ismert, vállára veszi és szeretete pálmájával ékesíti föl. Körül rajongja, mert beakarja bizonyítani, hogy új életre vágyik. Az újkor szellemáramlatába akar bejutni és erre alkalmas vezérnek tartja Brassait.

Az újjászületés lehetőségét biztosította az is, hogy Kriza János, a már ismert nevű ifjú-költő ugyanazon év nyarán hazaérkezett Németországból.

Az ifjúság Krizát egészen magáénak tartotta, mert Szentiványi Mihály és kítünő társai mellett, Krizának köszönve, hogy az iskola rideg falai közé lelkiélet költözött be, az 1833-ban megalkotott önképzőkörrel. Az ifjúság tehetségesebb tagjai irodalmi munkásságukat Brassaival egyidejűleg kezdték meg a maguk szűk körében, de nem hatás nélkül, sőt reményt táplálva. A kettős hatás alatt annyira fölbátorodnak, hogy már a következő 1838-ban meghatározzák a nyilvánosság elébe kilépést. A házi lapokban megjelent dolgozatok

összegyűjtését és a *Remény* c. zsebkönyv szerkesztését Kriza János felügyelete és vezetése alatt, Csongvai Károly és Hajós János magukra vállalják. Sok viszontagság után, a cenzurával folytatott nehéz harcot is megharcolva, 1839-ben megjelent a *Remény*, hogy „egy szebb korszakát kezdjék meg írói a költői literaturának. Mindenesetre pedig az oly szűk eszközű, csekély módu, de annál lelkesebb vezérletű kolozsvári Unitárium Collégiumé marad a dicsőség, miszerint első volt, mely annyi szép erőt ébreszte és központosította a literatura egyik legfontosabb és hatóbb ága ily szerencsés művelésére s Magyarország nyelvcsinosító haladása fokára emelkedvén, Erdélyt oly igen követésre méltó példával előzte meg.²⁰

IV.

A tanár Brassai életében mindjárt tanársága kezdetén nagy változás állott be. Tanszéke elfoglalását követő hónapban atyja meghalt, anyja a már 62 éves asszony, teljesen magára nem maradhatott a papiháznál, hol amúgy is legfennebb félévig lakhatott volna. Fia a temetés után csakhamar beköltöztette magához Kolozsvárra.

25 évig élt együtt fiú és édesanyja. Kedves és boldog együttlét volt, mert a fiú nagyon szerette és becsülte édes anyját, ez pedig mint kítünő gazdasszony megkönnyítette fia életét. Egy kis melegséget és otthonias levegőt vitt a ridegnek látszó philosophus háztája körül. Nem kellett aprólékos életgondokkal is foglalkoznia. Amellett a napi eseményekről szívesen elbeszélgettek, mert a papné szeretett tájékozva lenni. Amúgy is nehezen ment a városi élet kerti és mezei munka nélkül.

A fiú annyira szívén viselte anyja gondját, hogy midőn kis tőkéjét az egyháznak kölcsönözte, a visszafizetést anyjának rendelte arra az esetre, ha ő megtalálna halni.

Csekély számban fönmaradt leveleiből látjuk, hogy midőn utazott, szorgalmasan tudósította anyját hol és hogylétéről. 1844-ben Frankfurtból Nagy Péterhez írt levelét, amely botanikus és más tudományos tanulmányairól szól, megmu-

²⁰ Toldy (Schedel) Ferencz *Figyelmező* 1839. 19 szám.

tattatja anyjának: „Levelem, nincs miért mondjam, hogy vigye el Anyámhoz.“²¹

A szabadságharcot követő bújdosása alatt anyját Kolozsvárt hagyta, de figyelmesen gondoskodott róla. Pestre az első kínálkozó alkalommal magával fölvitte.

A nagymíveltségű papné általános tiszteletben részesült Brassai ismerősei körében, de társaságba ritkán ment. Akik fiával együtt látták, azt hitték, hogy férj és feleség, midőn Kolozsvár utcáin sokszor együtt sétált a két öreg. Együtt indultak el a múzeumkerti lakásból, de a hosszú léptű fiú mindigre azon vette észre magát, hogy messze hátra hagyta anyját. Megállott, megvárta, de ismét csak elhagyta s újra megvárta.²²

Akik házuknál megfordultak, sokszor gyönyörködtek, midőn anyja megszólította: „Samuka törj egy kevés cukrot.“ Ha vendégek voltak, Samuka az asztalnál hűségesen felszolgált.

1859-ben együtt jöttek vissza Kolozsvárra, s együtt laktak a múzeum kertjében az anyjának 1862-ben bekövetkezett haláláig.

Hosszú élete utolsó esztendejében betegeskedett. 1862-ben szeptember 26-án halt meg.²³

V.

Brassai elfoglalta a tanszékét, élvezni kezdette a tanítás örömeit és bosszúságait, de szerencséje, hogy jövedelme más oldalról biztosítva volt, mert fizetéséhez nagyon nehezen jutott. Fizetése 300 ezüst forint lett volna, de ebből az első havi részletet, ami márciusban illette, csak október 12-én kapta ki, s a többi még december 31-én is fizetetlen volt. Nem nagyon

²¹ Közölve „Erdélyi Múzeum“ 1911 évf. 60 l.

²² Zsakó István kuriai bíró — volt tanítványa — elbeszélése.

²³ Brassai Sámuel szomorúan jelenti, hogy már néhai édesanyja, Koncz Krisztina özv. Brassai Sámuelné életének 87-ik, özveységének 25-ik évében tizedfél hónapig tartó betegsége után folyó hó 26-án délután egy órakor végkép elnyugodott.

Hült tetemeit folyó hó 28-án 4 órakor kísérik ki, koporsója felett mondandó imádság után, a Múzeum kertéből a Köztemetőbe. Kolozsvárt, szeptember 26-án 1862.

Az unitárius deákok és belső emberek temető kertjében. (Fekete Pál-féle kert.)

zörgetett a pénzért, mert nem volt rászorulva. De hiába is zörgetett volna, mert némelykor egészen „üres volt a láda.“

Lakást természetben adtak, de ő csak a következő tanévben (1837—8) vette igénybe, „a püspöki háznál rendelt szállását“ a kollegiummal szemben, a sikátor sarkán.²⁴ Ott volt a Consistorium gyűlés-terme, melyet Brassai használt azzal a kikötéssel, hogy a gyűlés napjára kötelees volt befűtetni.

Föllépésével a középkori latin-iskola nyelve egyelőre nem változott meg, mert ő a tanítás külső formájában kénytelen volt alkalmazkodni az iskola szabályához, de megváltozott az iskola szelleme. „Brassai Sámuel föllépésével az iskolai viszony tanár és tanulók között a boruból fénykorra derült. Az a rideg tekintély, mely a régieket környezte, verőfényes színt öltött, a családiasságnak rokonkörét megalkotta. Az „ipse domine“, „kend“, „frater“ lesújtó megszólítások helyett „barátom“, „öcsém“, „fiaim“ édes hangzású megszólítások a régibb fájó sebeket beheggesztették, az ifjú keblét benső bizalmasság meleg érzetével beföltve felbátorították, mint a körülmények kívánták. Tanácsal, vigasztalással, védő szeretettel a folyamodó mindig készen találta.“

Gyöngyösi István, mint érett ifjú, kolozsvári segédlelkész, a kortárs és rajongó ifjú emlékeiből szövi Brassai fejére ezt az ékes koszorut. Jól esett az ifjaknak, hogy immár megérkezett közéjük az igazi „spiritus rector.“

Aszárazságtól elernyedett homok sivatagjára kiárasztotta enyhítő csepjeit a termékenyítő hullámoktól földuzzadt folyam. Föléledett és nőni kezdett minden. Egyszerre olyan dús tavaszosodás állott be, amelyet nem is reméltek az alig tengődő elemek.

Brassai, mint avatott szakember, sok oldalú ismeretével legeltette és táplálta éhező és szomjuhozó tanítványait az élet-tudomány eledelével és italával.

Ez az ifjúság a classicizmus rideg várfalai között megtanulta a „szép és elegans latin nyelven“ a latin auktorok formás, szép mondásait, de sem Agrikolával nem volt szabad a

²⁴ A pénztárnok jul. 12-én meszelésért és a szobák kisurolásáért 8 frt.-ot kifizet. A meszelést és megalkuvást főtisztelendő Székely Miklós ur felesége tétette meg, Br. ur Kolozsvárról, most is távol lévén.

mezei élet kellemes előnyeit egybekapcsolni a studiozus foglalkozással, sem Aeneis-sel nem szemlélhették a harci vagy költői életet megfogható és élvezhető képekben.

Igaz, hogy a szöllőművelésre és pásztorlásra rá voltak kényszerítve saját hasznukért, de kinek jutott eszébe, hogy az Énekek Énekét olvastassa velük a pásztorélet és a mezei idill megismeréséért.

Kötött volt az ifjúság keze, lába, lelke, szíve. Rázta bilincseit, mert szabadulni akart. Brassainak a közszellemmel, a hagyományokkal és az avult rendszerrel kellett megharcolni.

Az iskola kapujának homlokkövébe volt vésve: *Musis et Virtutibus*, de a muzsák közé az erények elvétele, csak nagyritkán, térnek be látogatóba. Sokszor panaszol a város, kardját csörteti a katonaság. A tanári kar és az egyházi főhatóság éveken át vesződik a féktelenkedő deáktség miatt. A törvény büntető szigora keveset használ. Új törvényt akarnak alkotni.

Csak a távolról szemlélő veszi észre, hogy ezek az ifjúi kitörések egy új szellemáramlat apró tünetei. Ma már látjuk, hogy az ifjúság a maga kis körében ugyan azt műveli, mit a nemzet, a Kárpátok és Adria határai között. E féktelenkedő ifjúságért a Kölcseyek, Wesselényiek és Kossuthok felelősek.

Önképzőkörnek nevezett kis parlamentjükben csak úgy hangoztatták az alkotmány, népjog és szabadság, szépen csengő jelszavait. Irják lapjuk hasábjain a vezető cikkeket, mert „ütött az ébredés órája.“

Az ifjúság megértette, minden kínálkozó alkalommal bebizonyította, hogy ifjúi ösztöne nem is ösztön, hanem tisztán látó lelki tehetség, s „merészet és nagyot gondoló“ lélek. Brassai föllépésével mintha „szülte volna három század“ egyszerre állott elő az erős, a bátor és minden jóra kész ifjú lelkek serege. Nem volt „e kor méhe meddő“, hanem termékeny és termékenyítő.

Brassai „az idő teljességében“ érkezett, s rátalált a hozzá méltó „márciusi ifjúságra.“ Körüljárt, de nem a csaták lángpallósával, hanem tudást, hitet és önbizalmat ébresztő szavaival és jeleivel.

Keze alól kerültek ki azok, akik férfi korukban nemcsak az unitárius egyháznak, hanem a nemzeti közművelődésnek is elől álló harcosai voltak. Csak néhányat említve: Berde Áron

író, szerkesztő, főgimnáziumi tanár s a kolozsvári egyetem első rectora, Kovácsi Antal kiváló paedagogiai szakíró, az unitárius egyházi Tanácsnak sok éven át előadója, Jakab Elek termékeny történet író s számos mű mellett Kolozsvár város történetének írója, Jakab József főiskolai tanár és honvéd, ki ifjan halt meg, mint menekült külföldön, Kövály László történetíró, szerkesztő, Albert János híres egyházi szónok, Hajós János miniszteri tanácsos, a Székelyegylet alapító elnöke, Csegezi László esperes, egyházi író, Daniel Gábor főispán, stb.

Ezek, s még számosan, nemcsak az unitáriusok kis körében, hanem minden megközelíthető téren részt kértek, részt vettek az ifjú Magyarország megteremtésében.

Brassai szerencséje azon fordult meg, hogy első föllépésével megnyerte az ifjúságot magának. Meg tudta győzni arról, hogy alapos tudás nélkül sem magának, sem a hazának nem lehet hasznára. Ő az ifjúság csapongó hevét productiv erőre változtatta. A legkisebb erőnek, a leggyöngébb tehetségnek is tudott olyan lökést adni, hogy a tétlenség állapotából kimozdult s elindult, hogy az élettel szembe nézzen.

Megérezte az ifjúsággal, hogy nem abban kell örömet találnia, hogy az iskola szabályait áthágja és a büntetést kijátsza, hanem abban, hogy fölülemelkedik a büntetésre érdemes, közönséges durvaságokon.

Észrevétette, hogy az iskola nem azért nyújt előnyöket és kiváltságokat, hogy az ifjúság a társadalomtól külön szakadjon, vagy afölött éretlen ésszel uralkodni akarjon, hanem azért, mert tanult fejétől és mívelt lelkétől szerénységet, tiszteletet és jó példaadást vár.

A pihenés és böleselkedés idejében, midőn már csak az elvekkal foglalkozott, megmagyarázta, hogy a kötelesség jogi és nem erkölcsi fogalom. Magyarázta, hogy törvényre szükség van minden államban s valahol a hatalomnak kell érvényt szerezni, de hirdette, hogy a kötelesség csökkenti az akaratot s a felelősséget elenyészteti.²⁵

Brassai vallja, hogy lelkiismeretbe járó dolog nemzedékek fejlődését avatatlan kezekről szerkesztett törvényekkel kockáztatni.²⁶

²⁵ Nézetek a vallás eszméjéről 122 l.

²⁶ Erdélyi Múzeum. Euklides és Lutter 1875 5. sz.

Brassai nem tartozott semmiféle iskolához, őt nem korlátozták, de nem is irányították iskolában szerzett szokások vagy szabályok. Egész egyénisége tiltakozás volt a rideg, zárdai jellegű szellem ellen. Szerinte a tanári tekintélyt nem a magas tetejű kalap, sem a borotvált arc, sem nem a vastag szemöldök adja, hanem a tiszta tudás, a humanus érzés és az építő munka.

Tanártársaival szemben föltünő előnyhez juttatta a különleges és sajátos módszere, ami az újság ingerével hatott és vonzott. Még ha nem is lett volna kítünően jó, meglett volna ez az előnye.

Ehez hozzájárult, hogy ő nem az iskolában vivta ki a tekintélyt, hanem magával vitte oda, kinek már szürkülni kezd hosszú haja és szakála s a magyar Tudományos akadémia is tagságra méltatja.

Brassai befolyása alá tudta vonni nemcsak azokat a tanulókat, akik tantermébe jártak, hanem az iskolán kívül álló önállósodott ifjakat is. Mindenkiel egyénisége és érdeme szerint bánt el.

Akiben tehetséget fedezett fölt, azt annak megfelelőleg serkentette és segítette. Az írói pályára indítja Kövály Lászlót, Jakab Eleket, Kovácsi Antalt. Nevelői, tanítói, zenei vagy művészi pályára segíti azokat, akikben megtalálja a hajlandóságot. Barát, jóltevő és védelmező. Egy személyben minden, amivel meg lehet hódítani és ki lehet művelni az ifjúságot.²⁷

Kövály hálásan mondja: „Ajtaja, tárcája nyitva állt.“ Ezt nem értettem, szólt valamelyik az előadás végén, ismét megmagyarázta, vagy utasította, hogy menjen le hozzá.

Kész emberkép kívánta tanítványait kezéből a világba kibocsátani.²⁸

²⁷ Brassai szenvedélyes fűvész volt. Vasárnap rendszeren kirándult valahová, az erdőre vagy a mezőre. Ilyenkor a jobb tanulók közül megszólított egyet vagy kettőt. Gyűjtötte a virágot és állandóan magyarázatot tartott nekik. Megtette azt is, hogy kis mérőasztalát kivitette a sétaterre, estve az éggömböt az udvarra s az érdeklődőknek huzamos ideig tartotta az előadást.

A művészet iránti hajlandóságot azzal ébresztette, hogy amikor alkalmas darab volt kitűzve a színházban, a tanulókat figyelmeztette, a szegényeknek karzati jegyre pénzt adott.

²⁸ Kövály László: *A száz évet élt Dr. Brassai Sámuel pályafutása és munkái*. 17, 18 l.

Lapjában, a *Vasárnapi Ujságban* közhírré tette, hogy a keze alatti osztályok taníttatására, mindenkit, ha kedve lesz rá, akármely iskolai órán szívesen bevezet.²⁹ Nevelési elveit elszórtan igen sokszor kifejtette, de az unitárius kollégiumi ifjúság körében követett nevelési elveit tanársága második évében érdekesen igazolja: „az emberi szenvedélyeket a társaságban kioltani nem lehet és nem is kell, jobb tehát el nem zárni a megdugult ár vagy a rohanó patak nagyobb dugulásait, hanem előre csatornákat ásni, melyeken vizei elhúzódnak.“

Öregkori éveiben sokszor fölújította ezt a meggyőződését: van egy belső törvényhozó, mely nem egy városnak vagy országnak, hanem az egész emberiségnek szab rendet. Ez a lelkiismeret.³⁰

Az ifjúság Brassai hatása alatt megérezte, hogy most már neki is szabad akarni. Merész lépésre határozták magukat. Egyenesen a zsinathoz fordultak. Az iskolai rend reformálását kérték. Kívánták, hogy a fegyelmezés szelidebbé és a tanítás korszerűbbé tétessék.

A középkorból származott gyakorlatok eltörlését vagy legalább is módosítását kívánták. A togatusok közül minden deákot papságra készülőnek tekintett az iskola s a kolozsvári egyházközségben papi szolgálatra köteleztek. A templomba egy nagy deáknak s egy kezdőnek (novitius) minden reggel el kellett járni. Az a pap helyett végezte a reggeli könyörgést, ez az éneklő mellett segédkezett. A predikálásban és orálásban még a szünidők alatt is gyakorolniok kellett magukat. Reggel 5 órakor föl kellett kelni s rendesen felöltözve, megmosakodva a rendruhában (uniformis) meg kellett jelenni a könyörgésen. A templomban nem volt szabad leülni. Fennállva énekeltek és hallgatták a beszédet, hogy kénytelenek legyenek figyelni.³¹ A reggeli praecesre, conciora, oratoria a novitius deákok voltak kötelesek gyertyát vinni a saját pénzökből. Régebben a „publicus novitiusok“ is vittek, de most

²⁹ 1842 év 568 l.

³⁰ Nézetek a vallás eszméjéről. 17 l.

³¹ A felügyelő vagy ellenőr később is köteles volt megfigyelni és följelenteni, ha valaki regényt vagy más könyvet vitt a templomba és olvasott.

ezek föl vannak mentve, s minthogy egyik évben (1840) összesen csak 8 togatus novitius volt, ezek elértek annyi kedvezményt, hogy a professorok elébe nem ők vitték, hanem „az iskola cassájából vétetett gyertya.” Minthogy a felsőbb osztályok theologiáját télen 6—7-ig, nyáron 5—6-ig tartották, sok gyertyát elégettek.³² A deákok csekély jövedelme amúgy is veszedelemben forgott, mert mindennemű szabálytalanságért, vagy pénz, vagy elzárás büntetéssel sújtották őket. A büntetést elsőfokon az ellenőr vagy a főnök, második fokon az iskolai esküdtszék és utolsó fokon az Igazgatóság szabta ki. Az egyházi főhatósághoz (E. K. Tanács) testületileg vagy tömegesen folyamodni, vagy az ítélet ellen fölfolyamodni, nem volt megengedve. Mindezeket sérelmesnek találták. Orvoslást kértek.

A tanügy terén is hangoztatták kívánságaikat. A hosszúra nyúló 9 éves tanfolyam helyett 8 évest kértek, ami azt jelentette, hogy a 4 évre terjedő bölcsészeti s egyben theologiai kurzus 4 helyett 3 éves legyen. Kívánták, hogy a theologusoknak a hazai törvényeket is tanítsák.

A tanügyi reformok rendre mind meg valósultak. Először a gimnázium újra szervezése. Később, 1847-ben, külön választották a papságra készülöket, szervezték a „Papnevelő intézetet.” 1848-ban fölállították a jogi tanszéket. A nagy nemzeti föllendülés és a nemes verseny hatása alatt Rédiger Károly lelkes hazafi és buzgó egyháztág, alapítványt tett a jogi tanszékre.³³

Az ifjúság kívánságai között szerepelt a zenének és éneknek rendszeres tanítása. Sem kielégítő, sem helyes nem volt, hogy a tanulók maguk fogadjanak tanítót, ha valamely művészi, vagy esztétikai tárgyat tanulni akartak. Brassai segítségével az összhangzatos ének, részben a zene tanulása is fokról-fokra haladott. A középiskolai oktatásban sem az éneket és zenét, sem a rajzot nem tartották lényeges kiegészítő tantárgynak a legújabb időkig.³⁴

³² Igazgatóság jegyzőkönyve 1840 28. p.

³³ Az új tanszék a nemzeti harc alatt megszűnt.

³⁴ Az unitárius főgymnásiumban az első rendes rajztanárt 1881-ben az első rendes zene és énektanítót 1912-ben alkalmazták.

Az ifjúság gondolkozását előnyösen jellemzi az az eljárásuk, hogy 1840-ben az alapítványból kapott 12 forint segélyt oda adták

Az ifjúság kérését a zsinat nem vehette figyelembe, mert felettes hatósága kikerülésével nyújtotta be, de az ifjúságot ez a visszautasítás nem hangolta le, mert ugyanaz a zsinat megválasztotta Brassait igazgatónak.

Az 1838-ik esztendő igen nevezetes Brassai tanári pályáján. Egy esztendei tanárkodása után az unitárius egyházban általános elismerés és tisztelet övezte körül. Az ifjúság bámulva tisztelte, az egyháztagok büszkén tekintenek rá, mint új idő és új szellem kezdeményezőjére.

1838-ban kellett betölteni az üresedésben levő püspöki széket. A Tordára augusztus 8-ára összegyűlt zsinat a szokottnál is népesebb volt, de az intézők jónak látták még növelni a számot. Egyszerre 28 új tanácsost választanak. A tanácsosok száma korlátlan. A választás a jelenvoltak szavazatán fordult meg, mert az E. K. Tanács csak arra nézve tett előterjesztést, hogy hányat kell választani. Jelölés, vagy minősítés nem volt.

Az E. K. Tanács jónak látta egy reform-javaslatot is terjeszteni elő a tanárság minősítésére. Eddig csak fölszentelt pap lehetett gimnáziumi tanár és csak felszentelt egyén volt püspökké választható. Most az egyház kimondotta, hogy Brassai Samueltól nem követeli a fölszentelést. Nehogy a püspökválasztásnál hiba essék, elő veszik az egyház régi törvényes intézkedését, és fölolvassák: „Csupán fölszentelt papokból választható püspök és — és határozza a zsinat — azon régi gyakorlat *mellett* jelen egyházi tanács is megmarad.”³⁵

Ezt az intézkedést megértette Brassai, meg barátai. Brassait barátai előre figyelmeztették, hogy a püspökségre számíthat, de szükséges fölszenteltetni magát. Brassai kitért a nagyon megtisztelő bizalom elől azzal, hogy „saját körülményeit és más személyi viszonyokat figyelembe véve, nem szenteltette föl magát.” Később, 1846-ban, az egyházi Főhatóság átlátta, hogy nem volt helyes Brassaival kivételt tenni. Az E. Főtanács fölhívja, hogy szenteltesse föl magát. „Remélvén, hogy Brassai magát papi felszentelés alá adja, valamelyik zsinat alkalmával fel fogja szenteltetni.” A Főta-

Brassainak természettani eszközök szerzésére. Ugyan abban az évben gyűjtöttek az egyházközségben 12 forintot, 48 denart s azt az egyházközség pénztárába ajándékozták.

³⁵ 1838 évi zsinat 6 jk. pont.

nács jövőre vonatkozólag rendeli, hogy mindenki felszenteltessek, de később sem hajtotta végre.³⁶

A püspökséggel járó sokszori szónoklás bizonyára nem lett volna ingyére Brassainak, de elhatározásában a maga és az egyház békéje iránti hajlandóság vezette. Tudta, hogy mások, akik őt amúgy is nem szívesen látták az egyház központjában, nagyon számítottak a püspökségre, sok nehézséget gördíhtetnének útjába. Jobban szerette egyházát, mint önmagát, s megmaradott tanárnak, vagyis elfogadta tisztelőitől azt az elégtételt, hogy megválasztották igazgatónak.

Még ezzel sem volt befejezve a zsinati gyűlés személyi része. A püspökké választott Székely Miklós egyházi főjegyző volt. Helyébe egyházi főjegyzőnek megakarták választani Brassait. Itt már olyan erővel nyilvánult a közóhaj, hogy a törvényt ismét elő kellett venni, s rámutatni, hogy csak felszentelt egyén lehet főjegyző. De a többségnek ez nem volt elég. Ők ragaszkodtak a Brassai megválasztásához. Erre már megszólalt a zsinat színe előtt Brassai és „jelenti, miszerint részéről semmi sérelmére nem esnék, ha szintén Generalis notariusnak nem választanák is, sőt választását nem is kívánja.“

VI.

A tanári létszám újból csökkent, mert a püspökké választott Székely Miklós tárgyait ki kellett osztani. Brassai egészen új tárgyak, a methezis és phisica tanítását vállalta magára. 1844 szeptemberig a „mathezis, phisica és arimetica tanára“ volt. 1842-ben átvette a latin philologiat, 1845-ben „a tiszta mathesist, geometriat és jus naturalit“ tanítja.

Brassainak nemcsak a tanításból kellett ki vennie az oroszlan részt, hanem az egyház kormányzásából is. Eltekintve attól, amit az irodalomban a tanügyért dolgozott, az egy-

³⁶ Kovácsi Antal, Mikó Lőrincz, Benczédy Gergely tanárok nem szenteltették föl magukat. Miután a theologia a gymnasiumtól 1847-ben külön választatott és 1859-ben szerveztetett ez az intézkedés önmagától hatályát veszítette, de csak az 1882-ik évi középiskolai országos törvény életbe lépésével szűnt meg. Ezután már a tanári oklevél alapján választja az egyház a tanárt, unitárius vallásuak közül.

ház mindjárt kezdetben pénzügyi jegyzőnek alkalmazta, azután könyvtárnoknak. A könyvtárnok az unitárius egyház könyvárusa is volt. Az egyhzi kiadványokat ő kezelte. Ő árusította, ő számolt el a befolyó pénzekről. Ennél is tovább ment, a fizikai szertárt sajátjából szerelte föl és az egyháznak ajándékozta.

Igazgatói működését azzal kezdi, hogy a történelem tanítását továbbra is megtartja, nehogy fönnakadás legyen. Ő is, a többi tanár is, ingyen teljesítette a vállalt munkát, hogy a pénz az akadémiára menő ifjaknak maradjon.

Az új igazgató a tanulókból lett tanítókbá „a classis preceptorokba“ helyezte bizalmát. Ezek részint már is tanítványai voltak, de akikkel nem találkozott az osztályban, azok is szívesen mentek védő szárnyai alá. Kérték és várták, hogy tanítványaivá fogadja, mert éretzék, hogy a legnagyobb kiüntetés, ha Brassai ellátja tanácsosal és utasítással.

Bizonyos borzongás, talán mondhatnók, szent félelem fogta el ezeket a nagy diákokat, akik az ifjúság előtt olyan nagy tekintélyt élveztek, hogy rendes körülmények között, az igazgatóéval sem cserélték volna el. Ám de a tudás mérleg-serpenyőjébe nem szívesen áll bele az ifjú. Brassait, mint tudóst, mindenki ridegnek, csipkelődőnek, gúnyosnak ismerte.

A tanulókból lett tanítók kellemesen csalódtak. Brassai nem az igazgatói tekintéllyel, hanem a jószívű barát előzékeny készségével fogadta és vonzotta őket magához. Brassai a tanítók tanítója és nevelője lett. Aki tudott figyelni, akart tenni és tanulni, az a Brassai embere lett. Egész életében érezte és élvezte barátságát, jóságát.

Az unitárius kollégiumban a paedagogarchaságot föl állították. Az új tanár, Kriza volt, az első névleges, aki az ifjúság között végezte az építő munkát, de ezalatt is, s 1841-től kezdve mindig, Brassai volt a tényleges, aki magát Krizát is bevonta bizalma és szeretete körébe. Ezalatt az új cím alatt a *nevelőtanárság* új functioja rejlik. Olyan egyénre volt szükség az iskolában, aki vállalkozott arra, hogy az ifjúságot megközelelti, barátja, tanácsadója lesz. A paedagogarcha minden tanuló nevelő-tanítója, aki tanítja nekik a paedagogiát, de egyben és főképen, a tanító ifjak — az osztálytanítók — ellenőre, kioktatója, fegyelmezője. Ő gondoskodik arról, hogy a tanítás

összhangzatos, céltudatos és sikeres legyen. Ő biztosítja, hogy a tanítók és tanulók megértsék egymást, bizalommal és szeretettel vonzódjanak egymáshoz. A paedagogarchaság eszméje Brassaitól származott, az ő célját szolgálta, mert így az egy Brassai helyett 5—6 kis Brassai végezte az iskolai munkát, akik késő vénségökben is mindig hálával és kegyelettel emlékeztek meg a nagy és jóságos nevelőről, kinek tudások javarészt, jellemük szilárdságát köszönték.

Nemcsak az osztálytanítók, hanem a magántanítók (praeceptorok) eljárását is szabályozták.

Nevelés és oktatás-történelmi nézőpontból is fontos az intézkedés szövege: A magán-tanító tanítványának egy napi-rendet szab ki, melybe óránként legyen feljegyezve annak egész napi magányos és nyilvános tanítási foglalatossága, valamint a tantárgyak rendszeres órái. Ezen napirend egyik példányát a paedagogarchához beadja, másikat ágya felébe függeszti, aminek naponkénti pontos teljesítését eszközli illő büntetés terhe alatt. 11—12-ig s 6—7-ig tartja a kamarai (így nevezték a lakószobákat) tanítást, hogy azon időben a paedagogarcha a szobákat járván, a tanítás-módot meghallgathassa, szükséges utasításokat adhasson.

A magános tanító, leckétől mentes órákon, tanítványa nyilvános óráit meglátogatja, hogy az ottani tanításrenddel megismerkedjék. Aki ezt megteszi, mindig felírja nevét a köztanítók kezénél álló jegyzőkönyvbe, mely időközileg is a paedagogarchához, mihelyt kivántatik, kiadatik.

A korbáccsal, pálcával, vesszővel vagy akármely ütőeszközi testi büntetések megszüntetettek. „A 25 bot udvari legényeknek való.“ „A plagát lomtárba kell dobni.“

Az ifjúságnak szívesen engedett ott, ahol elvi vagy más akadállyal nem találkozott. Helyesebbnek találta, ha a felsőbb osztályosok engedély mellett dohányoznak, amennyit tesz, mintha tilalom ellenére titokban dohányoztak, amikor az ellenőrzést kijátszhatták. Azzal tartott, hogy a testi egészségben nem esik akkora kár, mint a lelki épségben.³⁷

A tanulók és Brassai között gyorsan kifejlődött szokatlan

³⁷ A régi iskolai szabályok az öltözködésre és a ruházatra nagyobb gondot fordítottak, mint a jellemképzésre. Brassai ellensége volt minden copfnak, minden uniformisnak. Nem számlálta

viszony — kartársai s ellenfelei véleménye szerint — kárára volt a tanári tekintélynek.

A tanítvány úgy vélekedik, hogy Brassai „hatalmas tanár és igazgató volt. Hatalma nem a szigorú fenyíték, korbas, pénzbüntetés használásában állt, az akkori nyers idők szerint, hanem széles tudományában, böles tapintatában, öntudatos lelkiismereti jóságában, jóra készült és elszánt szilárd akaratában s ezeket végrehajtó elodázhatatlan teendőiben.“³⁸

Az igazgatás nem volt könnyű dolog. Brassai az ifjúsággal szerencsésen el tudott bánni, de az előjáróival többször akadt baja. A deákok a szépművészet iránti hevületükben a színházba kívántak járni. Az igazgató a maga hatása körében megengedhette, megis engedte, hogy Lendvayné előadásait (1839-ben) megnézzék. Ez még nem lett volna baj, de a deákok többet is tettek: pénzt gyűjtöttek, arany gyűrűt vásároltak és azt, mint tiszteletük és hódolatuk jelét, a nagy művésznőnek át is adták. A szép kis tüntetés nem maradt titokban. Megtudta az egyház főgondnoka Daniel Elek is. Levelet írt Brassainak, mint igazgatónak és intette, hogy tartson rendet.

Más „admonitióban“ is volt része. Mikor a phisika és

az atilla gombjait, nem vizsgálta a mente esattját, sőt az övet sem találta életbevágó iskolai fölszerelésnek.

Az unitárius deákok egyenruhája: Sötét szederjes térdigérő magyarka, csinos, de nem gazdag készülettel: öv, fekete, sötét, vagy erősen szürke pantallón nadrág, sötét színű vagy fekete lájbi (mellény), fekete esizma, magyar fekete kalap, fekete nyakravaló. 1842 évi 46 sz. zsinati határozat.

„Kolozsvárt az én felosztályu deákkoromban — írja tanítványa Varga Zsigmond — 1842-től 1848-ig az egész collegiumi ifjúság előtt úgy tünt fel Brassai úr, mint egy félisten, ki mindent tud s a főiskolánk, sőt tanártársainak is vezére, útmutatója, kit semmiféle működéseiben megfogni, meggátolni nem lehet.“ „Az ő komoly, de élénk, friss gondolkozása, sokféle eszméssel tömött feje — biztató iósággal villogó két szeme, bizalmas orcája, mindig derült homloka, kissé sebesen habaró, de tisztán érthető nyelvezete, erős testi és lelki erőt mutató magas alakja, lécsüngő hosszú haja és még hosszabb, félig fejére vált szakála — mindezek oly méltóságos patriarchalis tekintélyt szerettek neki, hogy aki őt látta, ismerte vagy hallott róla, megbámulta, s nemesak tanártársai, hanem elenei is respektálták, a nyers és pajkos collegiumi ifjúság pedig Stand állott meg előtte, nehogy valami gyöngéjükért sújtó viceivel kefélje le róluk a hibát.

³⁸ Gyöngyössy István *Emlékeimből*. Egy másik tanítvány hasonlóan nyilatkozik.

mathesis tanításával megbízták, semmi felszerelés nem volt célszerű. A tanulóknak padokat, az ablakokra elzáró táblákat készíttetett, de mert előre nem kérte ki a hatóság engedélyét, az igazgatóság tudtára adta, jegyzőkönyvében följegyezte, hogy „még saját költségén sem szabad engedély nélkül igazításokat tenni.“

Ellenfelei szívesen okoztak Brassainak kellemetlenségeket. Talán erre vezethető vissza, hogy midőn két éves igazgatói működése véget ért, nem választották újra, hanem csak évek múlva. Föl is léptek ellene. Az E. K. Tanács előtt bevádolták, hogy nem tankönyvből tanít. Követelték, hogy adjon tankönyvet az ifjak kezébe. Még azt is mondogatták, hogy „írna talán, de maga sem tud, hol is tanult?“ Brassai a vádakra nem felelt semmit, de az ifjúság megtudta, hogy foly valami az E. K. Tanácsban. „Összegyültek, nagy lármát csaptak, pasquillusokat csináltak s hányták át a gyűlés-terem udvarára. Az igazgató, Székely Mózes, megjelent az ifjak között, hogy lecsillapítsa, de ezek egy védíratot nyújtottak át, melyben kijelentik, hogy ha Brassai megy, a deákság is megy.“

Midőn a Tanácsban a védőíratot kezdték felolvasni, Brassai hirtelen felszökve, kezébe vette írásait, összegyűrve zsebre vágta: „engem senki se védjen“, szólt s kiment a gyűlésből. De bizony megvédték őt Fejér Márton és Ürmösi ügyvéd urak, úgy, hogy róla többé szó sem hallszott, sőt nem-sokára (1845) újra megválasztották igazgatónak.³⁹

VII.

A tanításban azt az eljárást követte, amelyet hosszú életében írt számtalan kisebb és nagyobb dolgozatában lankadatlan kitartással hirdetett, s a *Módszerről* szóló akadémiai értekezésében tudományos alakba öntve a magyar közoktatás alapkövéül letett. Először ismerjük meg gyakorlati eljárását. Mikor megjelent tanítványai előtt, a tantárgy főbb anyagát előadta, rámutatott a tárgy különböző irányú vonatkozásaira és figyeltetett hasznosságára. Mikor az előadást elvégezte egyik jobb tanulót fölszólította, hogy mondja el, amit hallott

³⁹ Varga Zsigmond i. l.

és értett. Brassai kijavította s egy gyengébb tanulóval mondatra el. Így ment végig az egész tárgyon. Közbe-közbe megvilágította az új tárgyat a már ismerttel. „Keveset, jól és lassan.“ Ez volt tanításának és módszerének alaptétele. Ezt ajánlotta „az igazi tanrendszer sikeres és idves jelszavának.“ Ezt gyakorolta gimnáziumi tanár korában. Az emberi elme nem szivacs. A tudományt nem lehet tölcsezni az agyba. A tanultak megemésztésére idő kell.

A tanulókkal jegyzetet készítettett. A jobbak az egész tanévi anyagot leírták. Ismétléskor Brassai bekérte a jegyzeteket, a hibákat aláhúzta s a jobbakéból kijavította.

Az ő módszere szerint, aki komolyan akart tanulni, jól megértette és megtanulta a tárgyat már a lecke-órán. A rossz, hanyag és könnyelmű tanulók nagyon keveset tudtak a tárgyaiból. Az ilyenekkel nem sokat törődött.

„Általában — írja Varga Zs. — a deákok nagyon meg voltak elégedve a Brassai tanításával.⁴⁰

Midőn készületlenül kerültek a keze alá — írja id. Daniel Gábor, — gyakran mondta; magok kevesebbet tudnak, mint az alsóbb osztálybeliek. A vizsga előtt meg azt mondotta: magok közül egyik sem érdemelné meg az eminentiát, de az osztály becsületéért mégis megadom.⁴¹

Igaz volt. Az ő tanítványai közül kevés vagy talán egy sem esett el, ellenben ritka időszak dicsekedhetik oly sok kiváló férfiúval, mint a Brassai tizenegy évi tanársága ideje.

Brassai tanítása egyezett az elméletben és a gyakorlatban. Egybe hangzott egyéniségével, visszaverődése volt önmagán szerzett tapasztalatainak. Ennek tulajdonítható hogy olyan magas mértéke volt, s az akkori tanítás módszerétől teljesen elütött. Ennek következtében a tanuló ifjúság között sok jellemző elnevezése szerepelt. Nevezték Sokratesnek, Platónak, Aristotelesnek, meg Cicerónak.⁴²

⁴⁰ Gál Lajos kövendi lelkész levele.

⁴¹ Id. Daniel Gábor (később báró) levele 1905. febr. 5.

⁴² Varga Zsigmond — aki több évig volt Brassai házi segédje — azt mondja, hogy határtalan tudományáért, igazságot és embert szerető jóságáért, mindent csendesen tűrő jellemzilárdságáért még Krisztusnak is nevezték. Egyik jó barátja családjában Budapesten a hét éves okos kis leányka valahányszor meglátta, ijedten azzal futott édes anyja ölébe: „mama, itt van az „ataiszten.“

Kétségtelen, hogy Brassai a tanítás módszerére magából, lelki szükségletei kielégítése alapján jött rá. De bizonyos, hogy ismerete a nagy pedagógusokat is. Midőn az erkölcs nevelését helyezte előtérbe Herbartra hivatkozhatott, de Diesterveg megerősítette abban, amit atyja vele kezdett s ő minden tanítványával folytatott: az önálló fejlődés elősegítését. Iskolai reformjának alapvető gondolatát, a magyar nyelvű iskola megteremtését, a nagy Comeniusnál találta meg s midőn a reáltudományok föl vételét sürgeti, Apácainak szolgálatát elégtételt.

Ilyen vezérkarba lépik be tagtársnak, a magyar közoktatás dicsősége kivívásáért.

VIII.

Brassai nemcsak az ifjúságot, az iskolát is újra akarta teremteni. A latin iskola kora lejárt. Ebből a magyar nemzet immár kinőtt, s ha nem, ki kell emelni. Az ifjúságot a nemzet számára kell nevelni. Az ifjakat önállóságra és függetlenségre kell szoktatni, hogy majd ők azzá tegyék a nemzetet s annak minden ügyét.

1840-ben a bölöni zsinat elhatározza, hogy a felsőbb osztályokkal minden tárgy latinul tanítassék, latin kézi könyvből, az ifjúság az iskola falai között latinul beszéljen. 1841-ben a korondi zsinat eltörli az elébbi határozatokat s rendeli, hogy minden tárgyat magyarul tanítsanak szakrendszer szerint az osztályrendszer helyett. Új tárgyakul felveszik a magyar nyelvtant, Európa s más világrészek földiratát, Erdély, Magyarország és az ó-kor történelmét, geometriáját, rajzot és természethistóriát.

Első tekintetre látni lehet, hogy ez a határozat az új ember új felfogását juttatta diadalra. Így csak a korát meghaladó modern ember, a realis tudás apostola gondolkozik.

Brassai az iskolát három csoportba tagolja. A három első (ma elemi) osztályt elnevezi *magyar iskolának*. Ez fejezi be a családi nevelést. A kezdő tanulót a családtól nem szabad elválasztani idegen nyelv tanításával és annál kevésbé idegen nyelven tanítással. A latin nyelvet a magyar iskolából teljesen kiszorítja s a németet is csak a 3-ikba veszi föl. Az első

csoportban csak magyarul tanuljanak s a nyelv szabályaival úgy ismerkedjenek meg, hogy a következő csoportban, melyet *psychológiának* nevezett, a latin nyelvet gyökeresebben és állandóbb, kiterjedtebb ismerettel megtanulhassák, mint eddig hosszabb évfolyamok alatt lehetett.

A harmadik csoportot elnevezi *Philosophiai* folyamattal. Ez a terv a 8—18 éves ifjaknak a tudományos pályára alapos előkészítéséről gondoskodik. Minden azon fordul meg, hogy a tanító tisztában van-e a föladattal és van-e ahhoz megívántató kitartása. Ha csak arra igyekszik, hogy az óráit kijárja, hogy a tankönyveket eltanítsa, csak félig teljesíti kötelességét. Ellenben ha tárgyat és a célt átlátja, átérzi és azt a tanulóval is elsajátíttatni kész, akkor az iskola megfelel feladatának.

Háromszáz esztendő szokást és hagyományt nem lehet egy-két nap alatt kitörölni. Az, aki benne van azt hiszi, hogy nem is lehetne el nélküle. A latin iskola nem egy felekezeté, hanem az egész magyar nemzeté volt. Ez volt a tulajdonképeni magyar nemzeti iskola azok szemében, akik benne éltek. A nemzet a törvényhozást latin nyelven gyakorolja. Azt szuggéralja magának, hogy ezzel a klasszikus ó-korhoz kapcsolódik.

Brassait semmiféle hagyomány, vagy tekintély nem zavarja ki egyenes ösvényéből. Nyersen és élesen megmondja, amit igaznak tart: „megrögzött előítéletből nem engedték, hogy a tanulók ajkai, máskép mint csak egy töllük fel nem foghatott, holt idegen nyelv edényfalán át nyalogathassák a tudományos ismeretek mézét. Tantalusi állapotban tartottuk őket, mutattuk az eledelt és italt, melytől lelkek gyarapodnék, de nem engedték hozzányulni. Ideje már ezen visszás és az egész józan világ által nyilvánosan kárhoztatott cselekvés móddal felhagyni.“

Ilyen megokolással nyújtotta be javaslatát az iskola főhatóságához. Nem jól számított. Nem vette figyelembe, hogy a régi várfalak közé töltött törmelék lomha tömegében még az ágyú golyója is elsülyed.

A zsinat 1840-ben szigoruan ragaszkodik a régi rendszerhez. De a szabálynál mindig erősebb volt a közszellem. Magyarországon a magyar nyelv életfája immár kezd terebélyesedni. A sajtó hatalma, ha béklyóba kötött lábon is, csak nő-

vekedett és még a klasszikusok barátai is kezdték jól érezni magukat alatta. Az országgyűlés kimondja, s a kormány is elrendeli, hogy a felső- és középiskolákban tanítsák a magyar nyelvet.

1841-ben a korondi unitárius zsinaton a Brassai terve legalább részben valóra vált. Meghatározták, hogy a magyar nyelv legyen a tanítás nyelve, de nem engedték meg, amit Brassai kívánt, hogy a felsőbb osztályokban a latin olvasása bízassék a tanulókra, a tanár legfennebb egy órát tartson velök, azért, hogy segítse őket a klasszikusok élvezésében.

A korondi zsinat érdeme, hogy ezt a haladó lépést megtették. Brassai nem volt megelégedve és nem nyugodott meg rajta. Cikket írt a *Nemzeti Társalkodó*-ba. Fölvilágosítja a közönséget, hogy ami a nemzetnek sikerül és jó, az nekünk nem szükséges, sőt káros is. „A nyelvtani szabályok könyvnélküli, értetlen tanulása, használata egy pár latin auctor „plága“ közti exponálása, néhány stylus és exerciium írása, egy kis culinaris beszéd ... latinul írt törvénycikkeink értése ... megérdemli-e, hogy érette életünk legszebb, legreménytelibb korából 10—16 évet feláldozzunk? Van-e istentelenebb életparazlás, mint midőn 6—8 éves gyermeket 2 évig declináltatnak, conjugáltatnak, comparáltatnak, minek megtanulására legfönnebb 6 hét elégséges.“

Brassai, mint gyakorlati pedagógus, a latin nyelv tanítását a magyar (anya) nyelv tudására alapítja és *egy* tanító kezére bízta. Úgy, ahogy most nyolcvan esztendő múlva már hivatalosan is gyakoroltatják. Aki az anya nyelvét érti és érezi, az már könnyen tisztába tud jönni egy idegennel is. „Nem pótolja a gyakorlati tanulmány hiányát avagy csak elégtelenségét is semmi elméleti tanulás“ — mondja később.⁴³

A tanításban a szakrendszert kell életbe léptetni, de ez is csak úgy vezet sikerre, ha olyan tanárok tanítanak, akik a tanulót fel tudják vinni mindenik lépcsőfokra. A tanulókból rögtönzött tanítóktól nem várt sikert, bármennyire becsülte is jó igyekezetüket.

A szakrendszer életbe léptetésével az unitáriusok megelőzték a többi felekezeteket. Az ekkor letett alapon épült föl

⁴³ Valami a fordításról *Szépirodalmi Figyelő* 1860 305. l.

a magyar középiskolai oktatás tudományos szervezete. Ha nem is vették innen más intézetek, bizonyos, hogy Brassai gondoskodott a föelvek általános elterjedéséről, százakra menő alkalmi és alkalmazott fölszólalásával.⁴⁴

Az egyház vezetőségét Brassai szép gondolatai nem hódoltatták meg. Ezt érzékenyen tapasztalták barátai, midőn látták, hogy két évi igazgatói működése leteltével mást választottak igazgatóvá.

Brassai talán észre sem vette a mellözést, hiszen sohasem volt bőkezűbb az üdvös eszmék termelésében. Még tartott a magyar iskola reformálása körüli búzgolkodása, midőn sürgetni kezdi a természettudományok alaposabb tanítását. Kéri, hogy természettani szereket szerezzenek, s miután tudja, hogy az egyháznak nincsen rá pénze, sajátjából ajánlja föl a szükséges összeget (600 frtot) a legelőnyösebb föltételek mellett. Csak azt köti ki, hogy ha ő megtalálna halni, anyjának fizessék a kamatját. Minthogy ez a feltétel nem következett be, a kölcsönnek nagyobb részéről önként lemondott. Többet is tett. Nagyszámu ismerőse között az egyház pénztárának tekintélyes összeget gyűjtött.⁴⁵

A Brassai tervének megfelelően kiemelték a gymnasiomot abból a szűk keretből, melynek tapasztalati tudományokhoz vezető útja nem, sőt még ösvénye sem volt.

Nem sokat törődik a nehézségekkel. Amit nem tud elérni

⁴⁴ I. az E. K. Tanács föliratát a Képviselőházhoz 1880-ban Ker. Magv. 202. sk.

⁴⁵ 1841-ben a phisica és mathesis classisában új padokat csináltatott, az ablakokra fatáblát.

1842-ben a régi sütőház felépítésére 600 frtot adott kölcsön oly kikötéssel, hogy a tőke után kamatot fizessen az egyház, de tényleg legnagyobb részét elengedte a kamatnak is, még a szállítási költséget is (42 frt 39 kr.) hordozta.

Egy dagoerrotypa gyűjtött 55 frtot.

Berde Áron akadémista költségeire 180 frtot.

Természettani szerekre különböző alkalommal 1111 frtot, a könyvtárra 19 frtot.

1843—1848-ban egy köztanítóért fizetett 55 frtot.

1842-ben az 5 évre szóló adakozáskor Brassai előkelő ismerősei között aláírási ívet körözött s igen szép eredményt ért el.

Gr. Bethlen Józsefné Haller Borbála 36, Paget János 60, Br. Huszár Károly 15 ezüst huszast írtak alá.

1855-ben az egyháznak 100 frtot.

1861-ben egy tanszékre 1000 frtot.

1869-ben egy orgonára 50 frtot.

az iskolában, annak csinálja a propagandát a sajtóban. Még ennél is tovább megy. 1844-ben külföldre készül „az iskolai szerkezetek tettleges és tapasztalati ismerete öregbítésére.“ Önköltségén a némethoni jeles iskolákat szándékozik megjárni. Miután erre oly időt szükséges választani, mikor a tanítás még folyamatban van, a közvizsgákat elébb akarja letenni, s erre felhatalmazást kér. Az E. K. Tanács „a kedvező alkalmat használni akarván, a kért engedelmet megadta.“

Brassai 1874-ben Középiskoláink ügyében a tanulmányútjáról Salamon Ferencnek: *Közoktatásunk reformját* bírálva így emlékezik meg: „Midőn én 1844-ben néhány német gymnasiumot, tanulság kedvéért, meglátogattam, Berlinben egy tanárra akadtam, akinek tanításbeli eljárása ez volt: Mathematikai kézikönyv nem volt a tanulónál. A tanítási óra egészen kérdezősködésből állott. A tanár a gyermeket foglalkoztatta részint dolgoztatással, részint élőszóbeli kérdésekkel és feleletekkel. Az ismeretleneket a tanítvánnyal találtatta ki a már ismertekből. És így végeredményében maga iratta meg a kézi könyvet. Soha ideált ilyen szépen realizálva nem láttam.“⁴⁶

Ennek a külföldi útnak kevés önálló emléke között elsőrendű Brassainak egy levele Nagy Péterhez, melyben útját, tanulmányait s ismerőseit felsorolja.⁴⁷

IX.

Ha az unitárius iskolázás vezetői egyelőre némi ellenállást tanusítanak is, kellő időben belátják, hogy Brassai jót akar. Az egyházi Főhatóság a paedagogarcha mellé szervezi a *nevelésügyi bizottságot* 1842-ben (23 E. K. T. sz.).⁴⁸

A bizottság külső tagjai Brassai híveiből kerültek ki. Ezek voltak a reformokat pártoló ifjú unitáriusok.

E bizottságnak főadatává van téve az összes iskolai ügyek áttanulmányozása, felülbírálása, a hiányok pótlására

⁴⁶ *Budapesti Szemle* 1874. 397 l. Brassai után alkalmazva idézzük.

⁴⁷ *Erdélyi Múzeum*. Közli Dr. Szabó Péter 1911 évf. 58—60 l.

⁴⁸ A nevelésügyi első állandó bizottság elnöke: Iszlai József isk. gondnok, tagjai a tanárok, nagyajtai Kovács István, Nagy Elek, Mikó Lőrincz, Szentiványi Mihály.

javaslatok készítése. Az E. K. Tanács a munkakörét körvonalazza. Megrendeli, hogy a közép és elemi iskolai oktatásra ügyeljen föl, az összes tankönyveket vizsgálja meg. Tegyen javaslatot megfelelő tankönyvek készítésére.

A bizottság buzgalommal és teljes odaadással kezd munkához. Jegyzőkönyveiből kitetszik, hogy a nagy föladatokat megakarja oldani.

Először számba veszi a három gimnázium „tanítás módját.“ Intézkedik, hogy a kolozsvári professorok tankönyveiket mutassák be. Végére jár, hogy a tordai, keresztúri és torockói iskolák tanítás-módja mennyiben egyezik a kolozsvárral. Ez a három algimnasium úgy szerepelt, mint a kolozsvári főgimnasium alsó osztályainak parallelje. A két első öt, a torockói kettő, illetőleg három osztályban tanított. Mindenik a maga autonom jogait élvezte eleddig. Mindeniknek volt igazgatója, s az iskola összes tan- és közigazgatási ügyei az ő vállára neheztedek. Amilyen volt az igazgató, olyan volt az iskola. Az iskola egészen az igazgatóhoz idomult. A tanító személyzet a helybeli papon kívül rendszeren egy-két köztanítóból állott, akik papságra készülők ifjak voltak, egy vagy két esztendeig tanítottak, azután papok, vagy iskola-mesterek lettek. Az algimnázium kis családok csoportja volt. Ahány lakószoba, annyi szobafőnök (hospes) s mellette 2—3 deák. A nagyobb deáknak 4—8 tanítványa, a kisebb tanulókból, akiktől 2 forinttól 10 forintig kapott fizetést havonként. Amilyen módja volt a szülőnek, úgy fizetett. A praeceptor köteles volt a szegény tanulót ingyen tanítani.

A déli és estvéli órák nagy részét a leckemondás zajos és gépies zene-bonája foglalta el. A jó tanuló hamar szabadult, mert gyorsan „felmondotta a leckét“, s azzal tovább állott, de a gyengébbek dolga kínos és szánalmas volt, mert a praeceptor mindenáron megakarta tanítani. Minthogy pedig az agyhoz illő tölcseért nem találták volt ki, a nagyon akaródzó és kegyetlen hajlandóságú praeceptor gondoskodott segítő társról, ami legtöbbször fűzfavessző volt, de a somot és a nádat is beszerezték és a szegény nebuló rendszeren fölormózott testtel és vérfoltos arccal vált el jóakarójától. A keresztúri és kolozsvári iskolának is mindig akadt egy pár olyan magántanítója, akiktől irtózattal és félelemmel fordult el a kezükre

bízott kis tanuló. Megbánta, hogy iskolába vitték, meg is szökött, mihelyt módját ejtette.

Nemcsak rossz, hanem jó oldala is volt ennek a deák-tanítói rendszernek, mert a jó deák tanítványainak barátja, védője, segítője, útmutatója, s egész életére jó embere tudott lenni.

A magántanítók jelesei közé tartozott Berde Mózsa, a Daniel-fiúk nevelője. Az egykori tanítványokkal egész életében főtartotta a szoros összeköttetést. Daniel Gábor főispánhoz írt levelében leírja ifjúkori eljárásait: jól esik szívemnek, hogy gyermekéveiből arra emlékszik, hogy én kora felkelésre, takarékosagra ösztönöztem. Kora felkelését, az egyszerűségét ruhában, ételben, ami fájt édes anyjoknak, mire én tisztelettel azt feleltem, hogy *én csak embert akarnék nevelni, ebből idővel kitelik az úr is*. 19 éves voltam akkor, most, (1876) ősz fővel sem gondolkozom máskép. Talán jól is van így.⁴⁹

A nevelésügyi bizottság tudni akarja, milyen kézikönyvből, milyen módszer szerint és mely órában tanítanak.

A bizottság figyelme kiterjed az elemi iskolákra is. Brassain fordul meg minden kérdés. Ő mint paedagogarcha állítja össze az iskolai könyvek jegyzékét, ő ad utasítást a könyvek használatára.

A nevelésügyi bizottság tisztába jö a tankönyvek hiányával és gyarlóságával. Elsőrendű kötelességének ismeri ezeken segíteni.

1844-ben a nevelésügyi bizottság segítségével a tantervet újból revízió alá veszi. Az osztályokat három csoportra osztották. A felső csoport három osztálya lett a philosophiai, illetőleg theologiai cursus. Az alsó osztályosok I—VIII-ig csoportban maradtak, tehát az elemi iskola még mindig bele van kapcsolva a gimnasiunba.

Brassai a *Vasárnapi Ujságban* a nyilvánosság elé boesátja az unitárius iskola tantervét. Ezzel bebizonyítja, hogy tőle származott, de azt is, hogy a közoktatás érdekében nagy súlyt helyez rá.⁵⁰

⁴⁹ Berde Mózsa levele br. Daniel Gáborhoz, a Daniel-család levéltárában.

⁵⁰ 1844 évf. 17 sk. 1. *Tudományrend*.

Egy pár főbb vonását érdemes kiemelni, mert Brassai irányelveit híven tükrözik vissza.

A nyolc alsó osztályból hármát egészen az elemi, illetőleg népiskolai anyaggal lát el. Olvasás, értelemgyakorlás a főtárgyai. Ugyanazok amiket a paedagogia is előtérben tart. Ezek mellé állítja a természet-historiát. Több irányban igyekszik fölvilágosítani a közönséget erről a tárgyról. Csak azt akarja elérni, hogy a kis gyermeket is tanítsák nyitott szemmel járni. Brassai azt kívánja, hogy a természeti tárgyakat eredetiségükben, vagy midőn ez nem lehet, képekben mutassák meg a gyermekeknek, hogy „ébresszék, gyakorolják figyelmét a tárgyak minőségei észrevételében, tehetségét az észrevettek és látottak elmondásában.“ Ezt a tárgyat Brassai azért veszi fel, mivel egyenesen a szemhez, érzékekhez, a képzelethez és az értelemhez szól, s így minden idegen segédeszköz nélkül lehet vizsgálni és tanulni. Ehez hozzá veszi azt is, hogy a mindennapi életben szüntelenül foglalkozik vele a gyermek is. Tudományos nézőpontból fontosnak tartja azért, mert a földrajzra előkészíti a tanulót, s mert „a gondolkodás és értelemgyakorlatra a természeti tárgyak a legbővebb segédforrást és legváltozatosabb alkalmakat nyújtanak.“ Ezt Brassai úgy tervezte, hogy a tanító a gyermeket a kéz alá eső tárgyak szemléltetésével a természet három osztályán (állat, növény és ásvány) átvezeti, anélkül, hogy kézi könyvet használna, amit meg is tilt.

A II. és III-ik osztályba a latin helyett a magyar nyelvet veszi föl, de óvást emel a nyelvtan tanítása ellen, „mert a gyermek tanulás nélkül is éppen úgy tudja anyanyelvének minden grammatikai alapját, mint tanítója.“ A magyar nyelv tanítása elébe három célt tűz ki: értelmes olvasást, szabatos írásmódra vezérlést és az idegen nyelvek tanulására előkészülést. Brassai csak annyit kíván a nyelvtantól, hogy a gyermek az egyszerű mondat részeit ismerje meg és tudja szerkeszteni. További kívánsága, hogy a gyermek a szó származására, tehát részeire legyen figyelmessé téve. A régi iskolával a kapcsolatot fönntartotta azzal, hogy a Comenius három nyelvű Orbis Pictus-át meghagyta, amíg jobbal cseréli ki. A mai népiskola bámulatos eredményeket ér el, könnyen és rövid idő alatt. Az utóbbi 30 esztendő alatt hatványozott volt

a javulás és tökéletesedés, mert sok jeles paedagogus működött egy célra. Midőn a jelen sikerei előtt meghajtjuk lobo-gónkat, tulajdonképen Brassait és az ő korát dicsőítjük, mert az első logikus és szakszerű irányítást Brassai, az ő nevelői köre és Kék-könyvtár vállalata adta a magyar népiskolai s jórészben a középiskolai oktatásnak.

Már 1837-ben sürgeti a népiskolai tanítás reformját.⁵¹

Annyira életbevágó eszmét pendit meg a „Mív szorgalom“ furcsa és ma érthetetlen cége alatt, hogy jónak látjuk ide iktatni: a tanítót elláttatja földdel, a tanulókat melléje rendeli, „practicansoknak.“ Követeli, hogy ne csak földművelést, hanem a kertészetnek mindenik ágát gyakorolják, ismerkedjenek meg a gazdasági művelés minden ágaival.“ Ime a ma már nem csak sürgetett, hanem a ministeri rendeletekkel életbe léptetett gazdasági ismétlő iskola ezelőtt 80 évvel! Ez a mív-szorgalom! Ez a „Vasárnapi Ujság“ szerkesztője az iskolában.

Az öt felsőbb osztály a nyelvek tanulására van utalva. Latint és németet tanulnak mindenik osztályban, görög nyelvet a 6—8 osztályokban. A földrajzot tanítja a IV—VI, ellenben a történelmet a IV-ben és a VII-ben, s csak is a hazait, mértant a VII-ben, természettant a VIII-ban.

Latin és németnyelv tanításának okául a tudományos készséget és a gyakorlati szükségét emeli ki, a latint inkább az első, a németet a másik érdekében.

A nyelv tanítását és tanulását Brassai nem így tervezte, de elveit a tantervben nem tudta keresztül vinni. Ezekről más helyen lesz alkalmunk szólni.

Az unitárius főgimnázium terve felöleli azokat a módszertani elveket, melyeket Brassai később a „Módszerről“ írt akadémiai értekezésében kifejtett. De van ennek még egy igen nevezetes része: a haza historiáját az alsó és a felső (philosophiai) osztályban is taníttatja és figyeltet arra az okos eljárásra, melyet az oroszok követnek, akik „a nemzeti érzelem kifejtésére leghatósbb eszköznek tartják a haza historiáját és ennek tanítására minden kis és nagy iskolában nem-

⁵¹ Valami az iskoláról. *Vas. Ujs.* 1837 251 l.

csak igen nagy, hanem mindenneknél nagyobb gondot fordítanak.“

Brassai érdeme, hogy az iskolában a szakrendszer keresztül van véve, úgy hogy a felső osztályokban a tanárok, az alsókban a tanítók csak egyes rokontárgyakat tanítanak. Ezt az eredményt Brassai az unitárius kollegium érdemének tulajdonítja, tehát az övé, valamint az is, hogy most már a tanítók állandó jellegűek, mert legalább 3—4 esztendeig tanítanak, csak azután mennek ki egyházi pályára.

A philosophiai kurzus a tudományos készültség betetőzője. Minthogy Erdélyben nincsen egyetem, az ifjúság túlnyomó nagy része itt szerzi meg a logikus gondolkozást és itt készül el a papi pályára is. Ez utóbbira a végleges jóváhagyást csak akkor nyeri meg, ha a papjelölt a zsinati bizottság előtt vizsgát tesz, de ennek a vizsgálatnak főcélja a tudományos mellett, a gyakorlati ismeretek és fogások elsajátításáról szerezni meggyőződést.

Brassai 1841-ben elítéli az akkori főiskolát, amely amúgy is alig több a mai főgimnáziumnál. „A magyar s Erdély-honi protestansoknak elég egyetértésök nem vala universitást állítani, külföldre minden egyén nem mehetett, tehát olyan intézeteket állítának, melyek sem gimnáziumok, sem universitasok, s mégis mind kettőt egyesítik, s mint minden eféle zagyvák s denevér-féle alakok, az eredetieknek majd minden rossz oldalait s igen keveset a sajátosságos jó vonásokból egyesítének.“⁵²

A rendszer szembeötlő hátrányai abból állottak, hogy az alig 16 éves ifjú, már deák s olyan elbánásban részesült, amelyre nincsen megérve. Nem a fegyelmezés humanismusa ellen szól, hanem a tanítás akadémikus formája ellen. Hibáztatja „egy rakás ifjúnak a nap nagyobb részében felsőbb ügyelet nélküli tömött együttlétét. Minden erkölcsi és anyagi ragadály elterjedésére a legkedvezőbb állás.“ Sürgeti, hogy a gimnázium a szászoké mintájára állíttassék vissza valódi gimnáziumi alakjára.

⁵² *Nemzeti Társalkodó* 1841 103 l.

X.

A magyar nemzet a negyvenes években minden téren olyan lázas munkába fog, mintha a régi mulasztásokat rövid idő alatt mind pótolni akarná. Az irodalom mindent átható erejére támaszkodott, mintha tudta volna, hogy a hamu alatt éledező parázssal magasba esapó lángot lehet gyújtani, ha ellátják tápláló levegővel.

A levegő már-már készen is volt, csak a szél áramának kellett megindulni. Erdély Athenjenek jutott a dicsőség, hogy a közoktatás első céltudatos és értékes irodalmát, a tankönyv irodalmát: *A Kék-könyvtárt* megteremtette.

A „Kék-könyvtár“ kiadványai 60 esztenteig látták el a népiskolát és a gimnáziumot elsőrendű tankönyvekkel. Brassai volt a legnagyobb termelő. Ő megkezdte a könyvek kiadását, még mielőtt a *nevelői kör* 1846-ban megalakult a „Kék-könyvtár“ vállalatot megindította.

Comenius intelmét: „Magyar nemzetem igyekezzél rajta, hogy legyenek magyarnyelvű iskolai könyveid, gazdagítsd hazádat, jó és bölcs s ne csak latin, hanem saját nyelveden írt könyvekkel is,“ senki sem vette jobban szívére.

Azt a nemzetközi, vagyis, egyetemes műveltségre törekvést, melynek Kazinczy volt a főapostola, Brassai a maga javára értékesítette, de az iskolában a nemzeti nevelés alapján igyekezett megszilárdítani. Ebben a tekintetben Vörösmarty-nak volt a követője.

Az egyéni erő fölébresztése és kifejtése mellett a nemzetit kellett megszilárdítani, hogy az fjúnak legyen határozott célja nemzetének erősítése, naggyá növelése.

Ezeket az irány-gondolatokat nem szabad figyelmen kívül hagynunk, bármely kérdéssel is foglalkozunk a Brassai nevével kapcsolatban.

Óriási kiterjedésű erejéből az irodalomnak igénytelenebb és nagyon sovány mezejére egész özön jutott. Tankönyv író lett, holott ez a munka nem felelt meg az ő lelke alaptermeszetének, mert a tankönyv alkalmas arra, hogy a tanítót hanyagságra, a tanulót öntudatlan magolásra segítse. Legtöbb tankönyv olyan betűből van összeállítva, amely öl.

Brassai ennek a veszélynek nem akarta kitenni az ifjú-

ság lelkét. Két módon védekezett ellene. Nevelte a tanítókat. Igyekezett suggerálni beléjük azt a lelket, amely elevenít, amely gondolatot ébreszt és táplál.

Másik módja a veszély elkerültetésének, ha olyan a tankönyv szerkezete, amely lehetetlenné teszi a gyermeki lélek lenyüggözését.

Az 1843—44 tanévben már a Brassai tankönyveiből tanulnak Rethoricat (kézirat) Syntaxist (K. i.) A Kisdedek számvetése és a Számító Socrates már megjelent nyomtatásban. A kis gyermekek számára a *Vasárnapi Ujságban* megjelent tőle egy kedves, okos közlemény ily címen: Kálmánka *ürismét* tanul. Lenyomatta és az iskolában használatba vették. Az ásványtant utasításai szerint tanítják.

Tankönyveiben építi föl módszertani elveit. Először is hadat izen a napirenden levő katekizáló tanításnak. A tanító kérdezzen, de ne ő, hanem a tanuló feleljen. Csak a számtanban tűri meg a kérdéseket.. Itt szükség van rá, mert a tanulót megsegíti, hogy a tanító nélkül is logikusan, fokról-fokra haladjon előre a tárgyával. Kérdései olyanok, amelyekre a leggyengébb tanuló is meg tud felelni, ha annyi türelme van, hogy a kérdéseket rendre, jól megértesse s addig tovább ne ne menjen, míg a feleletet tisztán és határozottan meg nem tudja mondani.

Brassai szerint a tanítás és tanulás elve: soha egy szabályt is nem szabad tanítani vagy tanulni, míg az arra vezető gyakorlatokban tökéletesen nem otthonos a tanuló.

A tanulót lelke szárnyán akarja fölemelni a magasba, de nem úgy mint a sas a kolibrit, hanem mint a fecske a fiait. Úgy, hogy a tanuló is repüljön.

Brassai megtöri az utat, megnyitja a légáramot, hogy még a gyengébb is repülhessen, ha repülni akarata és némi tehetsége van.

Tankönyvei száma legio, de az egészzet lelkének egységes áramja hatja át, irányítja, vezeti.

Minden tárgyat lélektani alapon tanít. A lélek gondolkodik, fölfogja, forgatja a gondolatot s azzal fölébreszti, munkára szólítja a rokon fogalmakat, hozzá csatlakozik s így megnöve lassan tudássá lesz.

A tanuló találja meg a föladat kulcsát. Ezt kívánja elérni mindenik tankönyvével.

A mai, sietve haladó, s éppen e miatt felületes korban unalmas eljárásnak tekintik, holott az alapos és tartós tudásnak most és mindörökké a Brassai módszertani alapelve lesz az egyedül jól működő kulcsa: keveset, jól és lassan. Mindig ismertről az ismeretlenre.

Oly nagyra tartotta a módszeres tanítást, hogy gyakorlati tapasztalatait és elméletét a magyar Tud. Akadémia foruma elébe vitte s két terjedelmes értekezésben gazdagította a magyar paedagogia irodalmát.

Módszerével és mondatelméletével állandóan figyelteti a magyar közönséget, némely tudnivalókra, melyek nélkül a tudás, a gondolkozás és a tanítás hézagos és hibás lenne.

Módszer nélkül sem az író, sem a tanító nem tudja elérni tudományos célját. Brassai a középiskolában csak azokat a tudományokat tartja tanítandóknak, amelyeket deductiv módon lehet és kell tanítani: a nyelveket és a mathezist. A többi tárgyak csak annyira kell fölhasználni, amennyire a két tárgycsoport keretében szükség van rájuk és könnyen beilleszthetők. Mert a középiskolának nem az a föladata, hogy a tanuló az ismeretek halmozát gyűjtse össze beemlélve, hanem hogy szellemi tehetségeit kifejlessze, gondolkozó tehetségét megizmosítsa, műveltsége alapját lerakja. Brassai a szolgálai elsajátítás, a magolás ellen tiltakozik, de csak módjával: én csak a memorizáltatással való túlságos vagy helytelen élésre neheztelek, magára a dologra éppen nem.

„Az emlékezetet a többieknek megfelelően szükséges gyakorolni, még pedig hatalmasan gyakorolni, mert az a hirhedt antagonismus az emlékező és ítélő tehetség között, merő sofia beszéd s az ítélet emlékezet nélkül csak olyan, mint a szakács rakott éléskamra, vagy piac nélkül. Ez a dolog alanyias oldala.“

A tárgyias meg az, hogy légioja van a fogalmaknak, melyeket csak emlékezetünk által szerezhethünk meg. Nincs se inductio, se deductio, mely által én az elefánt fogalmára szert tehetnék. Emlékezetem veszi azt át, közvetlenül, vagy tolmács által, az is tartja meg és teszi sajátommá s ezt mondhatni

minden igaz ismeretfogalomról. Nem is tudok senkit, akinek ártott volna valaha a memorizálás.

Célját csak úgy éri el, ha a szükséges anyagot úgy válogatja ki, úgy készíti elő, hogy a tanuló korához és szellemi tehetségéhez, befogadó képességéhez legyen mérve, hogy élvezhető és megemészthető legyen.

Ezért állítja föl módszere alaptételéül ezt a hármas parancsot: *keveset, jól és lassan*. Érti pedig alatta azt, hogy egyszerre csak egyet kell tanítani, vagyis a föladott lecke legyen egységes, haladjunk vele fokozatosan. A lépcső fokokat a tanuló elméjében keressük, vagyis amit érettségi foka nem bír meg, azzal ne terheljük. Ennél a pontnál hatásosan figyeltet Brassai, hogy csak igazságot tanítsunk, mert a tanulót nem szabad félre vezetni, hamis mesgyére terelni.

Mindent a maga neme és módja szerint tanítsunk s a figyelmet jól meg választott, az ujság ingerével ható példákkal élénkítsük.

A keveset és jól megértetés Brassai szerint azt fejezi ki, hogy az eszmét a tanulóval kell fölébresztetni, s midőn öntudatosan látja, akkor vele szerkesztessük meg a fogalmat. Ennek az eljárásnak az lesz az eredménye, hogy minden lépéséről tiszta és öntudatos képzele lesz, ha még tovább haladunk s az eszméket fokozatosan rendezzük, de soha semmit sem előlegezünk, hanem inkább mindent többször, következetesen ismétlünk, óvatosan csoportosítunk. „A türelmetlenség sehol sem károsabb, mint a tanítás ügyében. Az eszméknek érni kell s erre idő, némelyiknek jókora idő szükséges.“

Az ismétlésnél is nagy óvatosságra int, s főképen arra, hogy önálló szerkesztéssel erősítsük az egység-eszmét és ne-hogy veszélyeztessük a tanítás folytonosságát, mert a régiek gépies ismétlése, idővesztegetés és undorgerjesztő..

Az eszmék kifejtése következetes és geneticus rendben történjék.

Ha így a klassicusokkal és a mathezissel a tanulók erejét megnöveljük, a historiai tárgyakkal kellemesen foglalkoztathatjuk, vonzó előadással. Ám a pedantériától s még inkább a felületességtől, fölöttébb kell őrizkedni. A tanulók járjanak a maguk erején, szokjanak maguktól tanulni, mert így hama-

rabb és erősebben kifejlődik bennök a tisztelet és a tekintély természetes elismerése.

Amit itt a böles paedagogus tanácsol, azt a hajdani tanuló élvezte és értékesítette. Ő mondja: „Nekem már fiatal koromban az a szerencse jutott — az az egyetlen szerencse, amiért hálával a sorsnak tartozom — hogy igen, igen korán megtanultam különböztetni az irodalomban a jobb és bal kezét. Oka pedig az, hogy én a latin és német nyelveket sokkal gyakorlatibb és kényelmesebb módon tanultam, mint amelyet a szokott iskolai rendszer nyújtott. Az ó-classicusokat nem kellett soha leckébe tanulnom, s reám szabott szakma szerint rontanom kedvemet irántuk.“⁵³

Nemcsak a tanulóval, a tanárral szemben is fölállítja követeléseit. A tanár legyen szilárd, becsülni való jellemű s amely társaságban forog, el legyen ismerve. A tanár ismeretének gazdagsága nem pótolja ki az erkölcsi szegénységet. A tanuló szemét bekötni nem lehet, s a tanár egész tekintélyét tönkre teheti, ha nevetségessé válik, s ha részre hajló vagy ha naivnak és együgyűnek látszik.⁵⁴

Módszerében felöleli a középiskola egész anyagát és aszerint osztályozza, ahogy az elmére fejlesztő hatással van. Legelső helyen áll a nyelv-tanítás, mert ez az emberi elmének minden tehetségét foglalkoztatja. Ezután következik a mathezis. Ez már izmosítja és kellemesen szórakoztatja a lélek tehetségeit. Ez a szellemi gymnastika. Harmadik helyre juttatja a historiát, amely a máramemoria, az emlékező és képzelő tehetség ébresztője és szilárdítója. A historia jellemképei a kedély élénkítésére szolgálnak.

A természettudományokat csak részben sorozza a középiskola tárgyai közé, mert azokhoz érett-ész kell. A physikából csak azt a részt veszi föl, amelynek minden törvénye matematikai alapokon nyugszik, s besorozható az algebra, geometria és trigonometria tanfolyamába. A chémiából is a mathe-

⁵³ Classicizmus és Romanticizmus. *Pesti Napló* 1856. 236 l.

⁵⁴ V. Ö. *A Módszerről. Rövid elmélkedés az iskola ügy felett.* K. Magy. 1860. 229 sk. l. *Még egy kis elmélkedés az iskolaügy fölül* u. o. IV. köt. 222. *Középiskoláink ügye* Budapesti Szemle 1874. 366 s. k. l. A. *Classical tanítás ügyében* Prot. Sz. és Isk. Lap. 1871. 100, 135 l.

zissel egybekapcsolható részt tartja fölveendőnek, s a természetrajzból azokat, amelyek bemutatathatók, az emberre nézve fontosak és a képzelődést érdekesen foglalkoztatják.

XI.

Brassai az elméletet mindig az életben szerzett tapasztalatból vonta le, minthogy tudását, általában azt, amit egy tanuló ifjúval szeretett volna megtanultatni, személyesen egymagában és szemtől-szembe nem tudta átruházni, még csak tanítványaira sem, tankönyvek írására és kiadására határozta el magát.

Az iskola kezdőfokát, az elemi iskolát fölötte nagyra becsülte, de azt is látta, hogy az ő korabeli iskolák alig érnek valamit. Sem tudást, sem izlést nem adnak.

Meglepés számba megy, hogy a *népiskolai rajz* tanítását elsőrendű föladatnak ismeri. Brassai az aestetikus, szeretné elérni, hogy a teremtett világ szépségében mindenki gyönyörködni tudjon. Látni és teremteni akarta megtanítani a kezdő embert, a szolgai másolgatás, utáncsinálás helyett. Azt akarta, ami most foly az elemi rajz oktatásban, de tanítói nem voltak elkészülve az önállóan termelő munka vezetésére. Ezt jól tudta Brassai. Tett is kísérletet a baj enyhítésére.

Lapjában, a *Vasárnapi Ujságban*, 1844-ben a szülőkhöz fordult. Az első nevelők szemét akarja felnyitni. Óriás türelemmel végig szemlélteti a kéz alá eső tárgyakat, kioktatja a terület, a távlat méretei fölismerésében. A szülőknek beszél, de tulajdonképen az iskolamesterekkel akarja észrevétetni, hogy ők tovább adják azt az örökös munkát, amit a lélek végez a hosszúság, szélesség, összehasonlításában, — de nagyjából öntudatlanul. Játszás közben akarja megtanítani a gyermeket a mértan (geometria, szerinte űrtan) főbb szabályaira.⁵⁵

Az elemi iskola részére rajzmintákat ad ki.⁵⁶

A rajzminták három kiadást értek. Nagy távolokban je-

⁵⁵ Példa: Milyen szabályt fejez ki ez a két eredmény: Ha két tárgy egy harmadikkal egyenlő, egymással is egyenlő (hosszú). Ime a trigonometria egyik alaptétele játék közben megtanítva.

⁵⁶ *Rajzminták* fiatal gyermekek számára magyarázó jegyzetekkel. 1842, 1856, 1870.

lentek meg, ami azt mutatja, hogy még az erdélyi iskolák sem mind vették használatba, de az is látszik, hogy volt közönsége.

1870-ben a rajztanításról a tanügy emberei előtt nyilatkozik. A *mértani és szabadkézi rajzhoz* vezérfonal jelent meg a középtanodák számára. Első tankönyv a mértani rajz tanítására, tehát jogosan mondja Brassai, hogy „egyike a legelhanyagoltabb tárgyaknak iskoláinkban a rajzolás“ akár szép-művészeti, akár iparsegédi nézőpontból tekintsük. Joga volt a bíráló és hibáztató szólásra azért is, mert ő már csaknem 30 éve hozzá fogott volt a hiánytpótló munkához. Rajzmintáiban a szabadkézi rajz, a *Vasárnapi Ujság* cikkében a mértani rajz magvát hinti el, de a mag útszélére esett s a ragadozó madarak elhordozták, a járó-kelek eltaposták. Annyira így áll a dolog, hogy a mértani rajzról még azt is kimondja: „ez a tantárgy, különösen, oly ismeretlen nálunk, hogy tanüggyel általánosan elméletileg és gyakorlatilag foglalkodó (így) jeles férfaink közt is számosan akadnának, kik létezéséről sem tudnak semmit.“

Aránylag rövid három oldalon oly szabatos útmutatást ad a mértani szabadkézi rajz tanításához, amelynek a mai tanító is hasznát veszi, mert a módszertan mestere mondja.

A szám- és mértan birodalmában oly otthonosan érezte magát egész életében, mint a zenében és bölcselemben. Egyikhez is, másikhoz is helyes érzék, szabatos, tiszta tudás kell. Semmi sem ad az elmének tisztább táplálékot, mint a számvariációi. A 9 éves Samuka és a 96 éves Brassai minden darabka papírra írja vagy a kilenc számot, vagy az a -tól az x -ig variálható betűt, vagy a trigonometria megszámlálhatatlan merev vagy görbületes vonalait.

Mikor nem kell valamelyik tankönyvét sajtó alá rendezni, vagy Euklidést magyarra átültetni, vagy az egyetemi ifjúságot oktatni, akkor minden reggel és délben beáll csillagásznak, s méri és számítja a nap állását, a föld elhajlását. Ez volt a matematikus Brassai gurmaneriaja.

Csak egységes lélek tudja befogadni a mennyiség kisebb és nagyobb méreteit. Csak az a tanuló tud végig haladni az összes fokokon, amelyik jól alapoz és öntudatosan dolgozik tovább.

A *mathezis* tanágai nem egymás mellett, hanem egyik a

másik felett állanak. Egyik a másikon alapul, reá tornyosul, s ez a viszony létök föltétele s tanításuk és tanulásuk szabályozója.

A mathezist nem csak általános elveiben, sem excerptim, sikeresen és célszerűleg tanítani nem lehet, ennél fogva rövidségével, s rovására, a reá kellő időből semmit is levonni nem szabad.⁵⁷

A szám megkedvelésére és megkedveltetésére bizonyos rátermettség kell. De a munka sikerét bármelyik fél részéről is csak „türelem“ és „kitartás“ biztosítja.

Tankönyvet akar írni. Készülődése és töprengése közben kezébe akad egy angol szerző munkája. „Archimedes nem kiálthatá bensőbb örömmel a „Megkaptam“-ját, mint én, midőn a két angol könyv, melynek másolatait a *Kisdedek számvetésében* és a *Számító Socratesben* közlöm, kezembe akadt.“ Ebből készíti könyveit, mert amit ő kigondolt, azt az angol író jobban, sőt tökéletesen, meg tudta írni. Átdolgozza, a mi viszonyainkhoz alkalmazza és csak azt kívánja, hogy „a közönség részvéte annyi jót fejtsen ki, amennyi bennök rejtve van.“

A gyermek majdnem játszadozva halad előre. Nem is veszi észre, hogy megtanulta az életben előforduló számítások fogásait, kifejezéseit. Az egészekekről a törtetekre át csúszik minden nehézség nélkül, mert úgy kapja, ahogy az élet kínálja. A tanító segítségére csak akkor szorul rá, ha a különböző mértékek nevei ismeretlenek előtte.

Milyen élvezetet talál még a lassabb gondolkozású gyermek is a különböző számítási fogások egybekapcsolódásában. Összead, kivon, szoroz és oszt egy kérdésre. Az ügyes és szorgalmas gyermekek önként szervezett kisebb, nagyobb csoportokra osztva versenyeznek a kérdések megfejtésében. Mily nagy gyönyörűségük telik benne, ha egy szakasznak minden kérdését a „kulcs“ nélkül meg tudták fejteni.⁵⁸

⁵⁷ *Módszer* 36, 37.

⁵⁸ A székelykeresztúri gymnasium elemi iskolájában egy jeles theologus-tanító vezetése alatt, az egész Sokrategest oly jól megtanultuk, hogy játék közben mulatságból, föladtuk egymásnak a bonyolultabb kérdéseket.

Egész életen át kísért ez a kérdés: 15-nek 4 ötöde, 21 hány harmadának 6 tizede?

A Számító Socrates a XIX. száz második felében teljes 60 évig végzett legjobb és legértékesebb szolgálatot. 1874-ben az unitárius egyház K. Tanácsa kötelezőleg újból elrendeli a Brassai számtanai tanítását, mert azok nemcsak a tanuló gyermekek számára célszerű könyvek, hanem a tanító is biztos és szükséges tájékozást és utasítást nyerhet azokban a számtan tanítására.⁵⁹

Brassai az országos magyar népoktatási törvény életbelépése után, midőn már egyetemi tanár volt, a törvény szabályzata szerint *Vezérkönyvet* és példatárt ír és ad ki 1872-ben, mert a népiskolai oktatás érdekében szükségesnek tartotta.

Ezeket később mások tovább módosították s talán közelebb is hozták a mai tanulók izléséhez és a mai iskola viszonyához, de azt elismerik, hogy a Brassaié „a jó számvetési gyakorló könyvek elseje nálunk. Az I—II. oszt. számára írt vezérkönyv sok tekintetben elavult, de módszeres utasításai ma is érvényesek.“⁶⁰

Algebrai gyakorló-könyve a pesti tartózkodás ideje alatt készült. Nem azért írta, mintha egy magánnevelő intézetnek akart volna kézikönyvet nyújtani, hanem azért, mert „új és a tudományban eddig hallatlan állítmányokat foglalt bele.“ Ezt a dicsekedő hangot nem a megjelenésekor (1853) működő osztrák közoktatási kormány hivatalos bírálója elmarasztaló ítéletéből idézzük. E súlyos szavaknak az lett a következménye, hogy még csak segédkönyvnek sem ajánlotta a kormány.

Tudomány és politika nem fér meg egy kalap alatt.

Bántotta a dolog, mert a könyv kiadása sok pénzébe került, „a saját költségemen nyomtatott könyvvel jókora kárt vallottam s főképpen azért, mert nem egészen tehetségtelen törekvésem füstbemenését láttam.“

Tanítványai, kik az alkotmány helyre állta után iskoláinkban tanították, elragadtatással magasztalták, mert „az

Órákig elvitatkoztunk a megfejtés helyességén s végül is egy nagy deák elébe terjesztettük, akiről bizonyosan tudtuk, hogy tökéletesen érti. Azóta is ritkán láttam annyi víg és élénk tanulót nehéznek látszó tárgyal elfoglalva.

⁵⁹ Tanügyi jegyzőkönyv 1874. 79 p.

⁶⁰ Ember János *Brassai mint paedagogus*. Népnevelők Lapja 1898 1. szám.

igazi matematikai gondolkozást talán egyetlen könyvből sem lehet oly tisztán és hibátlanul megszerezni. Ha a tanító szót fogad Brassainak és megértvén tanítása elvét, alkalmazza a tanítás anyagának megvilágítására.⁶¹

Ezen az alapon a pozitív és negatív algebrai mennyiségekkel fokról-fokra haladva elbánnik s közben egész és tört számokkal is műveleteket végeztet. Az egyenleteket egyes algebrai gyakorlatok keretében ismerteti meg. Brassai a tanítandó elvet előre bocsátja, s már szerzett ismeretek köréből, rendesen az arithmetikából, tehát közönséges számokkal szerkesztett példákkal megvilágítja. Azután viszi a tanulót nehezebb, bonyolultabb föladatok megoldására. Sok alkalmat nyújt a kitalálásra, mert azt akarja elérni, hogy a tanuló önállóan és igazán értse és kedvelje meg ezt a szellemi tornát.⁶²

A mathezis tanításában, a tanítás reformjában 1838-tól kezdve, midőn megírja: *gyakorlati útmutatását a tizedes törtszámokra*⁶³ el egészen 1896-ig, midőn Euklides axiomájáról értekezik, szüntelenül foglalkozik.⁶⁴ Egyebek mellett nagy figyelmet érdemel 1874-ben *Középiskoláink ügyéről* írt terjedelmes értekezése,⁶⁵ melyben módszerét kritikailag alkalmazza *közoktatásunk reformja* érdekében. Különösen megragadja figyelmünket, midőn az algebra tanításáról azt mondja: Az algebra tanítása a középiskolában olyan, mint a nyelvtan tanítás: untalan fordíttatni kell a tanítvánnyal, élőszóval mondott viszonyokat az algebra symbolikus nyelvére s viszont az ily módon írt képleteket közbeszédre. Mi volna természetesebb eljárás, mint midőn előtte áll az $(a + b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$ arra szólítani fel a tanítványt, hogy fordítsa le a képleteket köznyelvre.“

Algebrája olyan remek alkotás, amelynél kítünőbbet semmiféle nemzet nem produkált, de kevés tanítványán kívül alig vette figyelembe valaki. Ennek némi magyarázatát abban

⁶¹ Vass Domokos polg. isk. tanár véleménye K. i. szerző gyűjteményében.

⁶² Felméri Lajos írja: az algebra tanítására Brassai írta a legjelesebb vezér és gyakorló könyvet, mely bármely idegen irodalomban első helyen állana. Kolozsvár, 1890 május 24-én.

⁶³ Vasárnapi Ujság 1838, 457—67 lap.

⁶⁴ Akadémiai értesítő 1898 IX. 415—427.

⁶⁵ Budapesti Szemle 1874 362—411 l.

leli, „hogy az önszorgalom gyakorlása nálunk kevésbé üzetik, mint a külföldiekben.“

Legutolsó matematikai dolgozatában is foglalkozik algebrájával, „mely az algebra egész birodalmában egyedül áll, mint tökélyesen rendszerezett tankönyv, melyet e tekintetben bizvást szembe állíthat, az „Euklides“ méltán bámult és magasztalt *Elemeivel*. Mi pedig tanításbeli sikerét illeti, az a legfényesebb volt, mindazon kevés iskolában, hol értelmes és lelkiismeretes tanító használta.“⁶⁶

Az egyetemi tanárság megszűnésével ismét visszatér algebrájához és nem törődve sem a kiadók számításával, sem a gimnáziumi tantervvel, egészen átdolgozza és kiadja. 1883-ban az *Algebrai gyakorlatok* első részét. A következő évben a második részt, az egyenleteket. Számított tanárrá lett tanítványaira.

Ha alkalma kínálkozik, a tárgyra vonatkozó újabb véleményeket és módszereket megbírálja és bizonyos elégtétellel mutat rá, ha eszméit, vagy tanítványait fölfedezi.

1886-ban az *Orsz. Tanár Egyl. Közlönyben* két cikk jelenik meg az algebra tanításáról, melyben az írók panaszkodnak, hogy „az átalakítás eszméjét az algebra tankönyvei nem tárgyalják.“ Brassai igazat ad a panaszosoknak, de fölfedezéseket újnak nem mondhatja, „mert az *Algebrai gyakorlatok* című tankönyve 34-ik §-a, amelynek a tartalma „szorzatok összegét összegek szorzatává változtatni,“ bizonyítja, hogy ő már régen fölhivta rá a figyelmet.

1889-ben újból az algebra tanításáról a *Család és Iskolában*. Újból helyreigazító észrevételei vannak, s egyben részletes tájékozással szolgál a szaktanítóknak.

Ha Brassairól, a *nyelvészről* gondolkozunk, mindig arra az eredményre jutunk, hogy Brassai nyelv-genie volt.⁶⁷

„Azt vettem már fiatal koromban a fejembe, hogy szépirodalmi művet teljes élvezettel csak az illető mű eredeti nyelvén olvashatni. Annálfogva sok minden féle nyelvet tanultam össze-vissza, hogy azt az élvezetet magamnak lehetőségig megszerezhessem. Olvastam és olvasom is az ó-görög irodalomból a költőket Homeros és Hesiodoson kezdve a hanyatlókorabeli regényírókig, a történet-

⁶⁶ A XI. axioma Akad. Értesítő 1898 418 l.

⁶⁷ Pesti Hirlap 1890 április 28. sz. Hagyd szóljak én is a görögnyelv tanítása kérdéséhez.

írókat, a bölcseleket, a matematikusokat (kik közül Euclidesnek fordítója is vagyok.) Azaz élvezet gyönyörrel töltött el, sőt emlékezete is kedves nekem.

De legyen bármily bájoló, az bizony csak szellemi fényűzés, melyet ha fordításokkal nem oly tökéletesen is, de a műveltségre nézve kielégítő hatással megnyerhetni. Az akár szellemi, akár anyagi fényűzés, kisebb nagyobb értéke a művelt emberi társadalomnak, kétségtelenül egyik kelléke, az ösztönt is mindnyájunkba belé oltotta és mindenkit jogosított reá a Teremtő, azért hát eszközei megszerzésére utat, módot könnyebbséget nyújtani kötelessége az államnak. De megszerzésükre egy egész korosztályt, a fiatalságot kényszeríteni nem tartom igazságosnak, sem pedig a „*compelle eos intrare*“-t, ide magyarázni és alkalmazni szabadonak”.⁶⁷

Brassai a nyelv lelkébe egy pár pillantással belelátott, sajátosságait azonnal észrevette, s miután a mondat és szófűzés titkaival tisztában volt, nagyszerű memoriájával gyorsan, egy rövid félév alatt elsajátította.

Ebből az egyéni nyelvtalentumból kiindulva kell foglalkoznunk nyelvtani könyveivel. Ő soha semmit sem készített *ad hoc*, hanem a főkérdés megfejtése érdekében. A nyelv egységes és kerek egész. Alapja a mondat, épülete a mondat, s egész valója a mondat. Mondatból áll a nyelv tehát, a mondatban benne van a nyelvnek minden eleme. Itt kell kezdeni a tanulást s itt kell végezni is.

„A nyelv éppen olyan lény, mint a virág. Nemcsak szervei vannak, hanem színe, illata, levelei, ágai s minden, amiből élet fakad. Ezek a részek önmagukban mind egyének, melyekkel külön kell számolni, de sohasem szabad feledni, hogy az egyénhez, a mondathoz, tartoznak.

Magyar nyelvtant nem írt, de egész életében minden erejével azon volt, hogy a magyar nyelvet szeretni és megbecsülni tanítsa. A magyar nyelv szeretését az anyatejjel szívta magába, de serdülő éveiben, az idegen nyelvekkel foglalkozva, tudatára ébredett szépségeinek, s amíg tollát forgatni tudta, soha egy alkalmat is el nem mulasztott, hogy eredeti tisztaságának és becsületének védelmére ne álljon.⁶⁸

Mindamelletts is, hogy magyar nyelvtant nem írt, a magyar nyelvtan tanításáról örök érvényű szabályokat mondott és írt. E helyen nem akadémiai értekezéseiről, hanem a tanítás módszerének az elemi iskolában alkalmazásáról van szó.

⁶⁸ *Virgilius ügyében* Prot. E. és Isk. lap 1871—238 sk. I. 1872 mégis Virgilius.

Az elemi s illetőleg népiskolai tanterv a magyar nyelv tanítását előírja és követeli. A második osztályos kis gyermek az iskolai év kezdetén meghallja ezt a nagyon rövid, de annál rettentőbb kérdést: *Mi a mondat?*

Ez ellen Brassai szüntelenül és kérlelhetetlenül tiltakozik, mert hiszen a magyar gyermek jól tudja, mit, hogy kell mondani anélkül, hogy valaha meg tudná mondani mi a mondat.

1894-ben újból ki kél ellene, mert a *Család és Iskolában* egy tanító a mondat ismertetésére vállalkozott. „Megfontolta-e komolyan — kérdi Brassai — mily magas és messzi célt tűz itt ki mind maga, mind tanítványai elé.“ Brassai azt hiszi, nem fontolta meg, mert: a mondat fogalma oly nagy és nehéz tudománynak, az elméleti nyelvészetnek, vagyis nyelv-bölcseletnek a záró köve, amely, hogy fel van-e téve, mind a mai napig, kétséges. Mert értelmezésében ama tudomány vezérférfiai sem értenek egyet. Mondat tudományos műszó, amely az apáinkról szállott hagyományos magyar közbeszédben és régiebb íróink munkáiban sincs meg. Csak rokon alakjában: *mondás*-ismerték. A mondat szót, újabb korban, mondva csinálták a német Sartz magyarítása végett.

Ezután kikel az ellen, hogy az elemi iskola második osztályában ismertessék, s azt kérdi az evangelium szavaival: avagy kicsoda az ember közületek, akitől ha kenyeret kér a fia, vajjon követ nyújt-e neki? Brassai ezt egyenlőnek tartja azzal a kísértménnyel, hogy a mondatot értelmezni akarja, „mert a mondat fogalma emészthetetlen kő a gyermek gyomrának.“ Minden gyermek ismeri és használja a mondatot, de fogalmi értelmezésével a tanítók sincsenek egyetértésben.

Brassai „azt tanácsolja, sőt szivökre köti elemi tanítóinknak, hogy elvont (abstract, deductiv) fogalmakat se ne értelmezzenek, se chatechizálással ismertetni ne akarjanak. Az csak idő és fáradság pazarlás, siker nélkül és oly fogalmaknak a népiskola falai közt egyáltalában nincs helyök. Itt csupán csak alkalmazott (concret, inductiv) fogalmakat, érzékelhető tények és dolgok és tények fogalmait lehet és kell egyik vagy másik, azaz acrometrikai vagy chatechizáló modorban megértetni és ismertetni. Minden esetben nélkülözhetetlen feltétel az, hogy a kiinduló pont a tanítvány előtt már ismeretes

dolog, u. m. érzékelhető valami, vagy tény legyen, ami az inductionnak alapul szolgáljon.“

Ehelyett „a tanító vegyen elő egy magyar könyvet, abból szedjen ki egy rakás egyes és vitatás nélkül, annak ismert mondatot, az azt alkotó szavak száma szerint sorolja a nagyobb számúakat a kisebbek után könnyen belátható sorba. A mondatok sorát tegye a tanulók elébe és akár acromaticai, akár chatechetikai módon figyeltesse a mondatokból általában és egyenként levonható tényekre.“⁶⁹

A 94 éves nagy mester nem is egészen 300 rövid sorban olyan értékes utasítást ad minden tanítónak és olyan kítűnő tíz parancsot állít össze, hogy mindig magukkal kellene hordozniok, mint szent talizmant, amely őket megvédi a tanításban eltévelyedéstől, a gyermeket a gyötrő lelki és testi fájdalmaktól.

Sajnálta, hogy a *Számító Sokratest* nem ő találta ki, de arra büszke volt *német és francia nyelvtanát* írta. „Két egyforma talentumu ifjúnak adják a kezébe az én könyvemet és akárkiét másét, fogadok rá, hogy az enyémből tanulja meg hamarabb a nyelvet.“⁷⁰

Ez a merész nyilatkozat nemcsak nyelvtani módszerében való erős bizását fejezi ki, hanem a tanuló tehetsége ismerését is. Előtte azonban nem a közepes deák képe lebegett, hanem olyan tehetséges ifjúé, aki azért megy az iskolába, vagy ami ezzel egyet jelent, azért vesz könyvet a kezébe, mert azt meg akarja tanulni.

Brassai mindig ilyen tanuló volt egész életében, tehát tanítási módszere és „nyelvtani modora“, amint ő nevezi, nem kitalált, hanem belkéből sarjadzott eredeti hajtás volt.

„Nem szeszély vagy eredetiségen kapkodás teremtette, hanem maga a természet sugallotta s 25 évi tanulmányozás és tapasztalás diktálta.“

Az ismertről ismeretlenre elvét követve a szó törzsökére támaszkodik. Ezt a tanuló már ismeri, tehát csak a módosulásokra kell figyeltetni. Ezt legcélszerűbb akkor végeztetni, amikor az új alak egy mondatban elébe kerül.

A mondatokbeli értelmökből kiindulva egyenként tanítja

⁶⁹ *Mi a mondat?* Család és Iskola 1894. 6. sz.

⁷⁰ Vasárnapi Ujság 1890. 18. sz.

meg a tanulót a ragokra. Ez a mód sokkal, de sokkal mélyebb benyomást tesz, nemcsak az emlékezetében, de értelmére is.⁷¹

Tankönyvében egyszerre kívánja kioktatni a tanítót és a tanulót. „Előszava“ a tanítóhoz szól, de arra számít, hogy az értelmes tanuló is ovasni fogja s meg is tanulja.“ Merem állítani, hogy ha nyelvtan magától tanítható lehet, úgy az enyém az.“ Rövid 12 oldalra terejő előszavában fölépíti az idegen nyelv teljes vázát. Ha ezt a munkavezető tanító pontosan utána építi, a tanuló lelkében a nyelv épülete ledönthetetlenül fog állani egy rövid év múltán. A tanítónak nagyon jól felkészült és öntudatos egyéniségnek kellett lenni.

Akik Brassai német nyelvtanából tanultak és ahoz értő tanítójuk volt, nagyon jól emlékeznek arra a játékszerű foglalkozásra, melyet nyelvtana feldolgozása szerzett. Tanítóink töle, a mestertől tanultak s olyan jól tudták fegyelmezni az elmét, ahogy őket megszoktatta a mester. Szellemi gymnastika volt az, amely nem fárasztotta, hanem edzette az agy idegeit. Minden óra után vette észre a figyelmes tanuló, hogy tanult valamit.

A két részből álló német nyelvtan tizenöt lépcsőfokon jut föl az egyszerű mondatokról, a minden formában jelentkező mondatok teljes épületéhez: az egész nyelvhez.

Csodálatra ragadó türelemmel figyel és figyeltet ez a nyelvpallér minden új téglá föl vételénél a jelentkező új változásra és a remélhető sikerre és haszonra.

A nyelvmester és a nyelvgenie találkozott Brassai személyében és kezét fogtak az ő kivételes észtehetségével, amely tehetség a legeredetibb tisztaságban ki van terítve a tanulóvilág elébe *Logikájában*. Brassai mindig együtt látja a gondolkozót és a gondolatébresztőt, a szólót és a hallót. Egyik is másik is erősíti az értelmet, gazdagítja az ismeretet és öntudatossá teszi azt.

Erre Brassai a mondat elemzésével juttatja el tanítványait. Tanításának kiváló sajátossága, hogy először és jó hosszú ideig csak a logikai elemzést engedi meg. A tanulónak azzal kell tisztában lenni, amiről mond valamit és azzal, amit arról mond. Először ismeretet kell gyűjteni s azzal tiszt-

⁷¹ *Okszerű vezér. Előszó.*

tában kell lenni, mint ismert és jól értett anyaggal s csak azután kell tudományos értékeléséhez fogni, mialatt Brassai a mondattani elemzést érti.

Amint a tanuló a legegyszerűbb mondattól lépcsőzetesen a körmondatig emelkedik, azt tapasztalja — mondja Kovácsi A. — hogy a szavakon előforduló számtalan változások nem esetlegesek, nem a szeszély szüleményei, hanem az értelem törvényei által parancsolt műtétek a végre, hogy a szó megfelelően annak a hivatásnak, vagy ha úgy tetszik, szerepnek, melyet a mondatban be kell töltenie.

Brassai rendszere szerint az analysis és synthesis, az elemzés és összerakás szerencsésen van egyeztetve, s a növendék az alaktant és szókötést együttesen tanulván, nyelvészeti és értelmi ereje egyaránt fejlődik.⁷²

Brassai igen nagyra tartja a *nyelvtani elemzést*: „Tapasztalásból állíthatom, hogy könyvemből tanuló s mindjárt elején jó útba indított gyermek, oly gyorsan, akadályozás, tétozáás és hiba nélkül elemezi a legbonyolultabb német mondatot is, hogy hallása szintúgy gyönyörködteti a hozzáértőt s módszerem sikerére kedvező világot vet. Méltán is, mert a jó analysis nélkülözhetetlen alapköve a biztos sythesisnek.“

Nem engedi, hogy a tanuló szajkó módra, értelmetlenül tanuljon, magoljon, s tehát nem követi azokat, akik az ige hajtogatási formáit, mint valami érthetetlen hierogliphokat, a tanuló elébe teszik. Ő a mondatokból véteti ki az értelmet s azokból vonja le a ragokat, mert így sokkal mélyebb benyomást hagynak nemcsak az emlékezetben, hanem az értelemben is.

Német nyelvtanának első része tíz, a második négy kiadást ért. Meg volt elégedve ezzel az eredménnyel is, ami a tankönyv elterjedtségét mutatja, de még inkább rendszere tökéletességével.

Szerette volna állandósítani módszerét a nyelvitanításban. Erre számított, midőn élete utolsó esztendejében 1896-ban: *Elméleti és gyakorlati német nyelvitan* címe alatt új kiadásban jelentette meg.

⁷² Molnár Aladár: Néptanítók Encyclopediája. Brassai ismeretése Kovácsi Antaltól.

Nem elégedett meg azzal, hogy tankönyvét szelvében használták, hanem hadat indított az övétől eltérő, logikátlan és helyes rendszer nélkül szerkesztett nyelvtanok ellen.

Nagyszámú cikkel írt hosszú írói pályája alatt. 1874-ben a Budapesti Szemlében *Középiszkoláink ügyében*, egy kis könyvet kitevő (49 old.) cikk nagyobb részét (31 oldalt) a nyelvtanításnak szenteli. *Közoktatásunk reformját*⁷³ bírálja s így szól:

„De szólok ám többet a nyelvtanítást tárgyaló III—VI. cikkhez, mert itt elmondhatom: anch'io sono pittore, magyarul: engem sem a gólya költött. Én t. i. megtanultam *magam erején* nyolc-kilenc nyelvet, az írónk követelte közetlenség fokozatáig; továbbá sikerrel tanítottam és taníttattam felügyeletem alatt másokat, különféle életkoruakat *idegen nyelvekre*; végre magam is írtam pár vezérkönyvet tanításukra és tanulásukra. Ehhez járul, hogy én az idevágó német, francia, angol irodalmat meglehetősen ismerem és a nyelvtanítások különböző módját magamon is, másokon is megkísértetem. Mindezeknél fogva nemcsak jogom van a dologhoz szólni, hanem, mint tárgyba avatott némi világosítással és szemnyugtatóssal szolgálhatok azoknak, akiket írónk ragyogó sophisticája megvakított.“

Graf német nyelvtanát kiméletlenül támadja 1888-ban. Ebből hosszú polemia fejlődött ki. Keserűség és harag jár a nyomában, de az igazság nem az újabb könyvet illeti, amely *gouvernant* módra tanít, hanem a régit, amely a tanulók lelkéhez és a nyelv szabályaihoz van alkalmazva.

A nyelvtanításról igen értékes utasítást ad *Hitopadesa bevezetése* fordításához írt előszavában (Erd. Muz. EGYL. kiadv. 1884. 77 sk.) „Hogy mai műveltségünk alapja a görög és latin nyelv tanulmánya: azt hiszem kevés kivétellel, általánosan elfogadott vélemény. A tanuló semmi hajlamot, sem kedvet nem viszen magával ezen nyelvek tanulására az iskolába. Én is hasznosnak, sőt szükségesnek tartom a görög és latin nyelvek tanítását, csak azt szeretném megérni, hogy *ne legyen kötelező tantárgy*. Józan gondolkozású szülők is elegenden lennének, kik azt kívánnák, hogy tehetséges gyermekük

⁷³ Irta Salamon Ferenc Pest, 1873.

a műveltség idevágó ágában részesüljenek s magok a fiatalok is, megkülönböztetést kezdvén látni, érezni benne, az a tanulás kedvét fokozná.⁷⁴

A francia nyelv gyors, könnyű és alapos megtanulására szerkesztette *Ingyentanító francia nyelvmesterét*. Azért írta, mert sokan folyamodtak hozzá, hogy tanítsa meg a francia nyelvre. Kövály László óta (1840) bizony sokaknak adta kezébe e nyelv kulcsát.

1863-ban adta ki Pesten s Kolozsvárt is sokan kérték — írja Brassai — hogy tanítsa franciául. Rendesen egy könnyű olvasmányt vett elé⁷⁵ s abból néhány óra alatt megmagyarázta a nyelv szabályait és sajátosságait. De sokszor kellett tapasztalnia, hogy még a legjobb igyekezetűek is elfeledik a szabályokat. Minthogy német nyelvtana kítűnően bevált, elhatározta, hogy annak a mintájára ír francia nyelvtant is. Egyik tanítványával fejtegették, hogy a francia igének a legtisztább alakja a többes első személy s erre alapította nyelvtanában az igeragozás szabályait.

Az ő elemző és lelkiismeretesen részletező módszere van beledolgozva a terjedelmes első részbe, de siker nem koronázta. Ellenfele akadt egy másik nyelvtan írójában (Schwindland Frigyes), aki „értett a reklam csináláshoz“ és a Brassai könyvének „lejáratta a becsületét“, mert „bizonyos személyi okokból egy előkelő pesti pártfogója akadt, aki nemcsak azt járta el, hogy a könyvet kiadják, hanem azt is, hogy a nyelvmester egy bírálatban a Brassai könyvét lerántsa s forgalmát megakassza.“

Irodalmi viszonyainknak épen oly szomorú adata ez, mint amilyen újabb bizonyítéka a Brassai örökös küzdelmeinek. A tudományos haladás híve sajgó szívvel gondol arra, hogy egy hatvan éven felüli nagytudású férfinak a kiadó és kihordó közönséges szerepére kell vállalkozni.

Mindamellett is a könyvet kiadta másodszer, de a második részt nem dolgozta ki.

Bizonyos fájdalom érzése fog el, midőn a *latin nyelv tanítása* körüli küzdelmeiről emlékezünk meg. Ő is a latin iskola növendéke volt annyiban, amennyiben iskolázásról szó

⁷⁴ Erd. Muz. EGYL. kiadv. 1884. A Hitopadesa bevezetése.

⁷⁵ Ürmössy Miklóssal Fenelont olvastatta.

eshetik. Érezte minden hátrányát, de semmi előnyét, mert ő a nyelvet nem azért tanulta meg, mivel tanulni kellett, hanem azért, mert a latin klasszikusokat olvasni akarta. Ebben nagy élvezetet talált. Egész élete folyamán vele voltak, föl-föl frissítették lelkét, gyakorta megsegítették irodalmi harcai vívásában. „Az iskola nem rontotta el kedvét irántuk.“

Ez a nagy élvezés egészen magán természetű volt. Ebből nem származott volna baj. De a latin tanítást is „feudalis nyűgnek“ tartotta s terhétől szerette volna megszabadítani az ifjúság lelkét. Már 1842-ben készen volt két kötetes latin nyelvtanával. Az ő suggestiv módszere, mely a lélek önálló, csöndes és fokozatos haladásától várta a sikert, a tanuló ifjúságot megakartta szabadítani nemcsak a plágától, hanem a lelki torturától is.

A könyvet kiadták bírálatra. A bírálat kedvező. „Megismeri a bíráló bizottság a dolgozatnak philologiai becsét, azt sem tagadhatja, hogy az aszerinti tanulás a kívánt sikert épen úgy képes előhozni, mint bármely más rendszer, miről a főiskolánkban tett próbákról is meggyőződött, mindazonáltal tekintve azt, hogy ez azon módszertől, mely szerint a latin nyelv tanulása mind iskolánkban, mind pedig külföldön is annyira eltér, s nem taníthatnák a mai módszerben jártasok, bármily okszerű legyen is, jelen körülményekhez nem alkalmazható.“

A tankönyv írója mindig meglehet elégedve, ha ennyi elismerést halmoznak össze munkájára. De a távolról szemlélő töprenkedik magában, hogy hát a közügyeknek mindig ilyen aprólékos és vélt okok miatt kell-e kárt, sőt halálos csapást szenvedniök. A kéziratból tankönyv sohasem lett s tudomásunk szerint nyoma veszett. Brassait a maga útján föl lehetett tartani ideig-óráig, de attól, hogy hazájának szolgáljon, valahol tehetne, elzárni nem lehetett.

Először is készített kis táblázatot a latin-ige hajtogatásáról. E mellé írt rövid útmutatást. „*Hogy kelljen a latinhajtogatást ésszerűen, gyorsan és sikeresen tanítani.* Ezt minden grammatikához illő és szükséges adatnak szánta. Erről a kis dolgozatról (34 l. egy tábla) legilletékesebben szól egyik tanítványa, később a latin nyelv szaktanára, Kovácsi Antal: E munka abból a korból való, midőn Brassai 1841-ben megte-

remtette a gymnasium szervezetét. E célból írta akkor a módszert illetőleg egészen új, eredeti, mondhatjuk genialis tankönyveit, melyek ma is páratlanok az illető szakokban.“

„Majdnem 40 év mulvára is valóságos gyönyörűséggel emlékszem arra a szép sikerre, melyet, mint tapasztalatlan tanító az utasítás alig megszáradott kéziratának használatával az osztályban elértem,“⁷⁶

Laelius című dolgozatában önérettel, de fájdalommal mondja: „Hatodikszor veszek tollat a latin classikusok magyarázata ügyében.“ Felszólalására nem „kritikai viselkedés“ készíti, hanem minden egyes esetben szívére akarja kötni tanítótársainak azt az elvet, melyet a „módszerről“ írt akad. értekezése második része 34—46 lapján kifejezett, hogy *tanítsunk igazságot!* A jegyzetes magyar kiadásokra vonatkozott öt első felszólalása. A hatodik felszólalásában általános mondandóit foglalja össze, vagyis azt, hogy a magyarázatoknak miképen kellene szerkesztve lenniök és azt, hogy a középiskoláinkban olvastatni szokott latin classikusok bajosabb helyeit hogy kell magyarázni.

Brassai *Laelius* című munkájában (7—62-ig l.) első helyen és főképen Cicerónak dr. Heinrich magyarázatával megjelent munkáját érti, mely szól a „Barátságáról.“ (*De amicitia*) A nehezebb és vagy sehogy, vagy többféleképpen érthető tételeket magyarázza. *Laelius* *Toldalékkal* látja el s szól a latin-szófűzésről. Ez a rövid (63—74 l.), kis utasítás, a középiskolai tanárnak olyan nagy szolgálatot tehet, mint egy fokos magyarázókönyv. Sőt még többet, mert ebben Brassai röviden kifejti a magyar mondatról táplált elméletét is: a mondatnak legfőbb s lényegesen alkotó része az *ige*. Amit ezzel összefűz-

⁷⁶ Néptanítók Encyclopaediaja, Brassai, Kovácsi Antaltól.

Izelítőül pár sor: Az igék képét mindig a törzsökeik viselik. Az imperfectum folytonos, a perfectum, a plusquamperfectum, előző múlt. Ezek nem az időre, hanem az ige jelelte cselekményre, vagy állapotra vonatkoznak. Praeteritum imperfectum = tempus praeteritum, actio imperfecta. Praeteritum perfectum = tempus praeteritum, actio perfecta.

Ez a kis könyv megjelent németül is, *Mickvitz* lipcsei egyetemi tanár kiadásában 1880-ban. *Neue Unterrichtsmethode der Lateinischen conjugation mit Tafel und Chatheketik von S. Brassai* Herausgegeben von Dr. Iohannes Mickvitz prof. der Universität, Leipzig.

ve elmond, az az összehasonlító nyelvészetnek igen becses fejezete.

Kéziratban fönmmaradott tankönyveit a tanulók örizték meg a tanítás alatt készített jegyzetekben. Ezek közül a *Logikát* ő maga dolgozta föl s az Akadémia megjutalmazta és kiadta. Ma már ez sincs forgalomban, mert a mai logikák nem lélektani alapon készülnek, mint a Brassaié készült, hanem tapasztalati alapon.

A mai lélektanok physiologiai démonstratiók az érzéki hatások szerint, amit Brassai mindig kifogásolt, mert hibásnak és hiányosnak találta. A mai lélektanok vallják, hogy az idegrendszer psycho-physikai viszonyaira kiváló súlyt helyeznek, sőt abból indulnak ki. Egyik ezt mondja „a physiologiai lélektan föladata éppen abban áll, hogy az összehasonlító bonctan (anatomia), meg hysiologia tényeire támaszkodva, biztos alapot nyújtson ahoz, hogy a legmagasabb bölesészeti problémába (a psyche phylogenesisébe), vagyis a lelki tevékenység, törzsfejlődés történetébe bepillanthassunk s általa oly magasra emelkedhessünk, melyen ama fönséges problema végleges megoldása sikerülni fog.“⁷⁷

Brassai szerint magunknak, a magunk belső jelenségeinknek, törvényeinknek és működésének tudása és helyes ismerete lélektan. Alapja ennek is, mint mind annak, amit az ember tud, az öntudat. A belső jelenségek erkölcsiek és szellemiek, melyeket egész életünkön át szüntelenül tapasztalunk. Ezeknek legelseje öntudatos énünknek, magunknak a megismerése és megkülönböztetése attól, ami rajtunk kívül van, s aminek hatása van ránk, éppen mint nekünk is arra.

Brassai szerint szükség van a külső tárgy létezésére és arra is, hogy érzékünkre hasson, de ebből a hatásból csak akkor származik érzemény, vagy benyomás, ha ahhoz öntudatos felfogásunk hozzá járul. Ez az öntudatossá vált fölfogás megmarad akkor is, amikor a tárgy már nincs jelen a róla szerzett képzetben. A lélektannak Brassai szerint nem az a föladata, hogy megmagyarázza mikép lappanghatnak bennünk, még pedig öntudat nélkül, azok az ezer meg ezer-féle képzetek és miben áll azoknak önkényes vagy önkénytelen előállá-

⁷⁷ Parádi Kálmán Physiologiai lélektan.

sa, mert a lélektan csak a belső állapotokat és tényeket sorolja föl.

„Egyik ilyen tény az, hogy eszközetlen, közbenjáraltan tudalmunk van arról, hogy az egyén kinek egyidőben ilyen s ilyen érzeményei voltak és más időben mással fölcserélődtek, mindig a mi énünk vagy mi magunk.“

Ez a tankönyvnek indult és tankönyvnek használt könyve részesült a legnagyobb nyilvános elismerésben. Megnyerte vele 1858-ban az Akadémia Marczibányi jutalmát.

Brassait a logica Goliatjának nevezte Arany János. Igaza volt. Minden fölszólalásában meglep, bámulatra ragad, de mindenütt erős, megingathatlan logikájával imponál. Ez az oldala nem sebezhető meg. Ezzel a versenyt csak memoriája állja ki.

Szilágyi Sándor a Brassai *Logikáját* a parlagon heverő bölcsészet „kiváló irodalmi termékei közé sorozza.“

Földiratait kéziratban hagyta, de volt tanítványa, *Kovácsi Antal* tanártársával *Buzogány Áronnal* kiadta két kötetben. A népiskolák felső, illetőleg a gimnáziumok első osztályainak volt szánva, s a hazai földrajzot el kellett végeztetni mielőtt ezt a tanító használhatta. Főként methodikai tekintetből érdemel figyelmet. A Kovácsié elbeszéli a föld felületének természeti viszonyait, a Buzogányé ismerteti a népeket, országokat s ezek viszonyait. Nevezetes mozzanat, hogy az első kötet a természet által kijelölt a saját változhatatlan jellemvonásokkal fölruházott kisebb földirati egységeken kezdi, s ezeknek alakjával, éghajlatával, növényzetével, általában minden természeti sajátosságával, ismerteti meg a tanulót. Az egész földet egységekből rakja össze, s úgy megy aztán át a második folyamban a polgári és társadalmi viszonyok ismeretetésére.⁷⁸

Tankönyveit úgy tekintem, mint lelkének, mint lényének egy-egy darabját, kiszakítva és odaadva a magyar család és iskola számára. Valamint az anya teje, ezek is szive és elméje termékei voltak. Egészséges lelki táplálékok. Az ő képére és hasonlatosságára teremtett, gondolkozó és gondolatot

⁷⁸ V. ö. Dr. Kiss Áron *a magyar népiskolai tanítás története* 342 lap.

ébresztő önálló lények. Értelmesek, tiszták, átlátszók, okosak, mint az ő lelke.

A kis gyermeket éppen úgy tanítja, mint a nagyot. Módszere mindenütt ugyanaz. Csak a tárgy más, de az is rendszeren csak fokozatilag különbözik az előbbitől, nem lényegben. Ismeretet, tudást egyiknek sem ad, sőt módszertanában nyíltan hirdeti, hogy egyik egyén a másiknak, eszméket nem adhat, csak fölkelhet „az eszmetársulás nagy törvényénél fogva.“

A tanító és tanítvány közül azé a jeladó, sugalló, vezérlő, ösztönző szerep, ezé az alakítás, testesítés, alkotás. Szóval a végrehajtás a tanítvány feladata. Ez a foglalkozás mindennapi, szakadatlan, csaknem önkénytelen működés, a tanítóé alkalmi, csakis a tanítványhoz való viszonyára vonatkozik. A tanulás természetes, a tanítás mesterséges. A tanító főkélléke az ügyesség, a tanítványé a figyelem. A tanító, mint gazda, csak elveti a magvakat, melyekből a tanítvány elméjéből kikelnek az ismeretek. A magnak kikelni, sarjadzani, gyarapodni, élni kell, s mindezekre elégséges idő kell, hogy a termés elkészüljön és learatható legyen. A sietés és türelmetlenség sehol sem helyes, de a tanítás ügyében káros, tehát: *keveset, lassan és jól.*

A deductiv rendszert követi. A tanulóól veszi ki a feleletet a fölmutatott tárgyra, mint kérdésre. Ezért adja föl a kérdést, nem pedig, hogy a tanuló a kérdésben megtalálja a feleletet.

Módszere a legegészségesebb logika lélektani alapon. Ezt viszi keresztül tankönyveiben. Ezért kéri a tanítókat, hogy „a bennök való rendet, mint a leggondosabb és fontosabb kiszámítás eredményét a leghívebben kövessék.“⁷⁹

Ha kifogást keresünk, vagy a hallottakat figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy Brassai a magyar temperamentumhoz nem alkalmazkodott. Igen alaposan, tehát részletesen izig-vérig megakart tanítani mindent. Igen nagy kitarást és türelmet kívánt a tanulóól. Azt hitte, hogy a maga mértékét általában alkalmazhatja. Föltette, hogy mindenki azért lesz tanuló, mert tanulni akar. Feledte, hogy a tudás

⁷⁹ Előszó az „Okszerü vezér“ a németnyelv tanításához.

vágya ezer közül egynél is olyan átölelő, mint nála. Sőt, ami még rosszabb, legtöbb ifjú nem is azért van iskolában, mivel tanulni szeretne, hanem azért, mert szülői elhatározták, hogy tanult embert csinálnak belőle.

Ha a mai, tehát 60 évvel azutáni időt is figyelembe vesszük, még távolabb esünk a Brassai ideáljától: az egy helyen ülő, egyhelyről nem mozduló tanulótól. Ma minden a villany gyorsaságával akar haladni, tehát a tanulás is könnyen és gyorsan, hasznosan és praktikusán kell, hogy történjék, s azonnal alkalmazható is legyen. Minél kevesebb elmélet, minél kevesebb idealizmus. A tudományt önmagáért csak a specialista keresi, de ő is csak eszköznek tekinti s nem célnak.

Brassai önmagából s abból az eszményi magyar nemzetből indult ki, amely nem volt, tehát lesz, lennie kellett bármi áron is. Ő nem sajnálta a fáradságot, túrást, kitartást, mert nagy, gazdag, erős és tudós nemzetet akart látni a Kárpátok között. Nem rajta mult, hogy ez a föltevése is csak eszménykép maradt.

Ha a nemzet akkori tanügyi állapotát vizsgáljuk, amikor Brassai föllépett, még azt a kérdést is megoldhatjuk, hogy Brassai miért foglalkozott a középiskolának mindenik tárgyával. Mindenütt hiányt látott és mindent pótolni akart. „Comenius intelmét senki sem vette jobban szívére: Magyar nemzetem igyekezzél rajta, hogy legyenek magyar nyelvű iskolai könyveid. Gazdagítsd hazádat, jó és bölcs s ne csak latin, hanem saját nyelveden írt könyvekkel is.“

90 éves korában, midőn ezt a nagy életkort a hozzá közelállók ünnepelték és püspöke. Ferencz József, a küldöttség élén tanári pályáját ecsetelte, Brassai, nála szokatlan terjedelemben, egészen kedélyesen beszámolt tanári pályájáról: „Kérem alázatosan, hát én épen ellenkező állapotban vagyok, mint az a pap, ki mikor esőért imádkozott és jött egy nagy jégeső, azt mondta: „Adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne.“

„Engem is oly körülmény zavart össze annak idején az egyházi Consistoriummal, ami olyan, mint a zápor-eső. Hogy miképen történt annak meghallgatására kérek egy kis szivességet:“

„Megállapodtam abban, hogy én teljesen a tanításnak szentelem magam. Ez a hajlamom, ez a szenvedélyem megvolt

nekem 16 esztendőskoromtól kezdve. Akkor kezdtem az ismerőseimet egyre s másra, ahogy tudtam, tanítani. Hát ezzel oda jutottam nagy küzdelmek között, hogy az unitárius kollégiumba tanárnak vittek. Ugy voltam, mint a szentesiek mondták Horváth Gyulának, mikor megálasztották: „Fel-emeltük magunkhoz.“

„Amikor tanár lettem, olyan állapotok voltak, hogy az unitáriusok vezetőinek nagy része a vaskalaposok közé tartozott. Hogy milyen liberalis volt a Consistorium, az kitetszik abból, hogy egy rakás gyűlésen volt arról szó, hogy milyen legyen az egyenruha, amit viselni kell. Én erre egyszer azt találtam mondani, hogy én bizony a mi Consistoriumunk és a szabó-céh között nem látok semmi különbséget. Az egyik közülük azt felelte rá, hogy revolutionárius vagyok. Ennek is néztek.“

„Jöttek aztán felszabadító idők. Megjegyezték az egyenlőség, szabadság, *atyafiság* (amit nagyon rosszul testvériségnek neveznek, pedig a francia szó atyafiságot jelent) szavait, de ebből a három szóból nem maradt egyéb, mint az egyenlőség.“

„Az egyenlőség t. i. az, hogy neked se legyen több, mint nekem, mert ami több, azt tőlem loptad el.“

„Mit tett az egyenlőség? Az iskolában azt, hogy mindent egyformán kell tanítani. Ez és ez a professor, ezt és ezt mondja mindig, ebben és ebben az órában — ez volt a határozat. Ez tétlenségre kárhoztatott engemet. Csak azt akarom mondani, hogy az életben semmiféle érdemet nem tettem. Magam előtt sem dicsekedhetem vele, semmiképen pedig más előtt. Hanem a hasonlatra vonatkozólag mondhatom, hogy volt idő, midőn az egyházam vezetőinek barátságával nem dicsekedhettem, s most, midőn körültekintek, mindnyájukat itt látva, úgy érzem, mintha záporosó töltene el. Nem tudok szót találni, mivel kifejezzem a köszönetet. Az Isten áldja meg mindnyájukat!“

Midőn 82 éves korában nyugalomba küldötték az egyetemi tanszékről, ki kellett mutatnia, hogy hány évet tanított a középiskolában és hányat az egyetemen. Csakis 14 gimnáziumi és 11 egyetemi, tehát mindössze 25 év telt ki, mert a budapesti magángimnáziumi tanítást nem vette számításba. Ez

valóban csekélység egy 82 éves ember életében. De Brassai értékét sohasem az évszámok szabták meg, hanem az elvégzett munka.

Nem számítva azt, amit előszóval és példaadással tanított, tankönyvei olyan magas hegyre emelik tanárságát és érdemeit, ahova egyetlen magyar tanáré föl nem ér.

Nyomtatásban kiadott 12 tankönyvet, írásban maradt hét. Volt tanítványai kiadtak kettőt, tehát tankönyve volt 19. Legtöbb kiadást ért a németnyelvtan első kötete. Mindeniket sajátkezüleg írta, saját lelkéből táplálta. Ami ezután következett, azt csak akkor lehet megtudni és megítélni, ha az utóbbi száz esztendő tankönyv-irodalmát részletes vizsgálat alá veszik. Brassai minden újításban, minden új irányzatban benne fog lenni, mint alapvető gondolat-termelő és eszmeszóró.